2013 metų lapkričio 21 d. LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS www.mokslasplius.lt/mokslo-lietuva Kaina: 3 Lt

Mokslo Lietuva

PROFESORIAUS JANIO STRADINIO 80-MEČIUI ■ 2, 3 p.
MOKSLO ISTORIKAI KVIEČIAMI Į HELSINKĮ ■ 3 p.
ABSOLIUTUS LIETUVOS PRIORITETAS ■ 8 p.

■ p. 10, 12 Zamenhofo ir Kauno ryšiai ■ p. 11 Apie skubotus „atradimus“ istorijoje ■ p. 11 Apie ponus ir chamus

Nr. 20 (508) Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Gedimino Zemlicko nuotrauka

Radvilų rūmų muziejuje žymaus Ukrainos dailininko Ivano Marčuko (viduryje) kūrybos parodos spaudos konferencijoje: kalba Ukrainiečių bendrijos Lietuvoje steigimo iniciatorius vertėjas Vasilis Kapkanas (Vasil Kapkan), toliau Lietuvos dailės muziejaus direktoriaus pavaduotoja mokslui Laima Bialopetravičienė, Ukrainos menotyrininkė Tamara Strypko ir verslininkas vertėjas Ruslanas Skrobač

IVANAS MARČUKAS:

„Mene jaučiuosi pakiliai, jeigu turiu savo mažą neįžengtą teritoriją“

Radvilų rūmų muziejuje iki gruodžio 15 d. veikia Ukrainos liaudies dailininko, Nacionalinės Taraso Ševčenkos premijos laureato **Ivano MARČUKO** (Іван Марчук) kūrybos paroda „Už horizonto – kiti horizontai“. Eksponuojama 70 paveikslų, atspindinčių įvairius menininko kūrybos laikotarpius.

Dailininkas I. Marčukas tarsi gyventų keletą gyvenimų. Matuojant ne nugyventais metais, o darbais, drobėse įprasmintais vaizdais. Jis savitai perteikia ne tik pavienių žmonių turtingiausią jausmų ir išgyvenimų paletę, bet ir savo tautos pasaulėvaizdį, nuo amžių amžinųjų puoselėjamas vertybes. Jo tapomos jaukaus senojo kaimo motinos ir močiutės, senoliai išminčiai sustingę dabartyje, tampa archetipais, žvelgia į mus tarsi iš ikonų. Tai grandis su archajiška praeitimi, įsikūnijusi amžinose vertybėse, kurios išlieka kaip tautos, gal ir žmonijos gyvavimo garantas. Štai toms vertybėms – žmonių tarpusavio ryšiui, sąsajoms su tradicijomis, atsiminimais, susirūpinimu dėl ateities – ir tarnauja dailininkui teptukas, paprastą drobę verčiantis jaudinančiais epochos vizualizacijos dokumentais.

I. Marčukas labai plataus diapazono kūrėjas. Jo kūryboje galima įžvelgti ištisą žmogaus fizinio ir dvasinio augimo raidą, pradedant nuo kaimo vaiką supusios aplinkos, didžia dalimi dar gamtameldiškos, kai naminiai gyvulėliai ir paslaptingi paukščiai sudarė tokią pat jaukią gyvenimo dalį, kaip ir visi namiškiai, kai visa aplinkui buvo gyva, sava, alsavo pirmapradžiu gaivališkumu. Gera, šilta ir jauku gali būti tol, kol išorinis pasaulis neįsiveržia į patriarchalinį kaimo gyvenimo ritmą, neišardo buvusios darnos ir nepriverčia naujomis akimis pažvelgti į daug sudėtingesnę gyvenimo realybę.

Neveltui I. Marčukas bendravo su fizikais. Nuo to laiko praėjo daugiau kaip keturi dešimtmečiai, kai pradėtas kurti paveikslų ciklas „Žvilgsnis į amžinybę“ (2008–2013 m.). Begalybė, Visata, Didysis Sprogimas, pradžios ir pabaigos, gyvybės ir pasaulio sąsajos… Kiekvienam savo asociacijos. Intuityvios dailininko jėgos vedamas atsiduri tarsi anapus laiko ir erdvės. Mokslas teikia galingų pažinimo instrumentų, bet nuolat susiduria ir su pažinumo riba. O kas ten – anapus? Menininko intuicija padeda smelktis ten, kur kol kas bejėgiai fizinio pažinimo instrumentai, o matematinės abstrakcijos atitrūksta nuo realybės.

I. Marčukui užtikrinta vieta meno enciklopedijose ir kaip atradėjui. Jis pritaikė sudėtingą kūrybinę techniką, kurią pats pavadino *plionta-nizmu*. Tai nuo tarmiško ukrainiečių (gal kiek ir lenkiško) žodžio *pliontati* – pinti, perpinti, painioti. Pats autorius labai paprastai aiškina savo atradimo esmę: vaikystėje jis matė, kaip jo tėvai mezgė, įmantriais būdais nupindavo labai savitus ir įspūdingus audinius. Tą darė ir kiti kaimo žmonės. Šią techniką pradėjęs naudoti I. Marčukas atrado savitų meninių sprendimų, ištobulino ir faktiškai sukūrė naują kūrybos metodą, kuriuo derinamos žmogaus rankų pastangos su šiandieninių technologijų galimybėmis.

Menotyrininkė Tamara Strypko, kartu su I. Marčuku atvykusi iš Kijevo į parodos atidarymą, pliontanizmo atsiradimą sieja su pasaulyje vykstančiais daug sudėtingesniais meno procesais. Mirus dviem didžiausiems XX a. menininkams – Pablui Pikasui ir Salvadorui Dali – meno pasaulis išgyveno tam tikrą tuštumą. Neliko originaliausių ir meno raidą brėžusių asmenybių, paveikusių kone visų srovių ir krypčių formavimąsi. Meno pasaulis liko be pripažintų lyderių, o visa aplinkui keitėsi, senoji civilizacinė paradigma turėjo užleisti vietą įsitvirtinančiai informacinei visuomenei ir agresyviam globalizmui (netapatinti su natūralia globalizacija). Naujiems iššūkiams meno pasaulis ne kažin ką turėjo pasiūlyti, o kadangi ne tik gamta, bet ir gyvenimas nemėgsta tuštumos, tad ėmė pleišėti ne tik meno kūrimo, bet ir jo suvokimo pamatai. Nepasitenkinimas meno „ribotumu“ skatino kurti konceptualaus meno projektus, performansus, peraugančius į savotišką teatrą, dažnai šokiruojantį, be šou elementų jau tarsi nebėra ir kūrybos. Suabejota meno kaip dvasinės vertybės paskirtimi, krizė ištiko ne tik tradicinius meno kūrimo būdus, bet ir patį vertinimą.

Šiomis aplinkybėmis skeldėjančius pamatus išgelbėti gali tik nauja gaivališka jėga. Kai kas iš drąsesnių optimistų tą jėgą įžvelgia Ivano Marčuko kūryboje. Pranašu būti pernelyg didelė atsakomybė, tad su išvadomis neskubėkime, bet įsidėmėti būtina. Prieš pokalbį su garbiuoju Vilniaus svečiu priminsime, kad Romos tarptautinė šiuolaikinio meno akademija I. Marčuką, pirmą Ukrainos dailininką, priėmė į savo „Auksinės gildijos“ narius, o britų laikraštis „The Daily Telegraph“ jį 70-uoju įtraukė į žmonijos genijų šimtuką.

■ Nukelta į **6 p.**

Kaip Detmolde buvo įprasmintas VYDŪNO atminimas (2)

Pradžia Nr. 19

Gera proga prisiminti ir minėti Vilhelmą Storostą-Vydūną (1868–1953): šiemet sukako 145 metai nuo jo gimimo ir 60, kai iškeliavo į erdves, kur visi lygūs. Vyko toms datoms paminėti įvairių renginių, bet iškilmingiausiai iškilusis lietuvininkas įprasmintas Detmoldo mieste, Vokietijoje, kur pasitraukė 1944-aisiais, ten praleido paskutinius septynerius gyvenimo metus, ten mirė ir buvo palaidotas miesto kapinėse. Vokiečių šviesuolių sentimentai Vydūnui gali atrodyti keisti, žinant, kad Vokietijoje beveik nieko nežinoma apie mūsų lietuvininką. Paprastam vokiečiui šis vardas nieko nesako. Bet štai kas nuostabu: ir nežinojimas kartais gali pažadinti skolos grąžinimo jausmą – taip nutinka plačiasielėms asmenybėms. Nutiko ir šį kartą. Tikriausiai ir mes nuo šiol jausimės skolingi žmonėms, kurie taip jautriai įsijautė į lietuviams svarbius dalykus. Proga ir į pačius save pažvelgti tarsi šiek tiek iš šalies, o tai mums padės padaryti Vydūno draugijos garbės pirmininkas humanitarinių mokslų daktaras **Vacys BAGDONAVIČIUS**. Daug kas iš lietuvių rašytojų, literatų domėjosi Vydūnu, ir dabar yra ariančių šią vagą, bet vargu ar kuris pagal įdirbį galėtų lygintis su mūsų kalbinamuoju asmeniu.

Ir dar vienas svarbus ir priminti vertas dalykas: savo gyvavimo ir veiklos 25-metį mini Vydūno draugija, kuriai daug metų vadovavo Vacys Bagdonavičius. Ši sukaktis bus paminėta Draugijos suvažiavime lapkričio 30 d. Medicinos bibliotekos salėje Vilniuje.

Kas sieja pasaulio išminčius

Mokslo Lietuva. *Vydūnas buvo devynių amatų meistras, tarsi daugiarankis indų dievas Šiva, tik neteko girdėti, kad skirtingai nuo minėto dievo, būtų mėgęs šokti. Buvo Lietuvos išminčius. Kiekviena tauta didžiuojasi savo išminčiais, ko gero, turi ir savo Vydūną. Kas bendra tarp skirtingų tautų išminčių?*

Vacys Bagdonavičius. Labai daug bendra. Pamatiniai dalykai, kuriuos jiems tenka aiškinti, iš

Tomo Staniko nuotrauka

Atminimo lenta Vydūnui ir jo krašto žmonėms, radusiems čia prieglobstį po Antrojo pasaulinio karo, atidengta Detmoldeprie Wiesenstrasse gatvės Nr.5 namo (2013 05 10)

■ Nukelta į **4 p.**

JUBILIEJUS

Latvijos mokslo Lačplėsis jaučiasi per mažai padaręs

Profesoriaus Janio STRADINIO 80-mečiui

Visoje Latvijoje tikriausiai nerasime kito darbais taip apkrauto ir „Mokslo Lietuvai“ tokio palankaus žmogaus kaip profesorius Janis Stradinis (Jānis Stradiņš). Gali atrodyti nevisai kuklu tarsi susireikšminti, bet laikraštis ir buvo ta siejamoji grandis, kalbinant iškilųjį mokslininką, puikų, labai mielą ir šiltą žmogų. J. Stradinis vertino tuos interviu, dažniausiai darytus išplėšus profesorių iš konferencijos ar net prie puodelio kavos per renginio pertraukėlę. J. Stradinis rasdavo progos pagirti lietuvius, kad jie sugebėjo įkurti ir išlaikyti Lietuos mokslininkų laikraštį, kokio neturi jokia Baltijos, o gal ir jokia kita Europos šalis.

Gruodžio 10 dieną Janiui Stradiniui sukaks 80 metų. Tą dieną (o gal pavakarę) įspūdingoje Rygos Rotušėje įsižiebs visos šviesos: prakilnus Rygos miestas pagerbs savo garbingo žmogaus iškilų jubiliejų. Gruodžio 12 dieną neįprasto sujudimo laukiama Latvijos mokslų akademijos rūmuose, kur Janį Stradinį pagerbs mokslo bendruomenė. Reikia manyti, kad tuose renginiuose dalyvaus ir atstovų iš Lietuvos, nuskambės lietuviškas šiltas sveikinimo žodis. Būsime ir mes bent mintimis tomis dienomis su Jubiliatu.

Baltijos šalių ryšiai, bendradarbiavimas ir paprasčiausi geranoriški žmogiškieji santykiai J. Stradiniui visados buvo labai svarbūs, o ypač reikalingi pastaruoju metu, kai stebimas tam tikras atvėsimas, vis mažiau abipusių sentimentų. Vieni kitų vis mažiau pasiilgstame, užtat vis daugiau susvetimėjimo ženklų. Mat rūpinamasi kitais prioritetais, kitomis bendravimo kryptimis. Kaip keista bebūtų, būtent sovietinė okupacija sudarė sąlygas formuotis bendram Baltijos šalių tapatumui, o siekis nusimesti pavergėjų jungą 1990–1991 m., o prieš tai Baltijos kelias, parodė kokie reikalingi esame vieni kitiems.

Profesorius Janis Stradinis labai nerimavo, kai buvo kilusios įtampos tarp Lietuvos ir Latvijos dėl jūros sienos delimitavimo bei ekonominės zonos nustatymo, konflikto dėl oro erdvės kontrolės su Latvijoje esančia oro navigacine stotimi. Santykius teismuose aiškinosi dviejų valstybių oro vežėjai – lietuvių „flyLAL“ ir latvių „airBaltic“. Vienu metu nepasidalinome menkių ir silkių (‚silkių karas“) Baltijos jūroje, nesusipratimų kildavo ir dėl lietuviškos kiaulienos („kiaulių karas“) ar pieno produktų, Latvijos rinkoje grumtasi dėl vietos lietuviškiems varškės sūreliams ir kiaušiniams. Dėl tokio nesusikalbėjimo, ekonominių interesų dominavimo virš visų kitų, kai pasiduodama vien tik konkurencijos šišui, dalis kaltės tenka abiejų šalių intelektualams ir inteligentijai, nesugebame akių nukreipti į tai, kas sieja broliškas baltų tautas, vieninteles dar gyvas ir žaliuojančias iš kadais didelio, bet istorijos bėgyje suskeldėjusio baltų tautų kamieno. Tegu ir nepažodinė, bet tai mintis iš vieno senokai daryto interviu su prakilniuoju Jubiliatu.

„Mokslo Lietuvos“ redakcijos kūrybiniame portfelyje sutausotas interviu su **Janiu STRADINIU** turėtų tikti gražaus jubiliejaus proga, nes parodo platų Profesoriaus interesų lauką, ne tik mokslinį, bet ir kultūrinį bei visuomeninį šios asmenybės užtaisą. Priminsime, kad J. Stradinis yra Lietuvos mokslų akademijos užsienio narys, 2011 m. apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro kryžiumi.

Gedimino Zemlicko nuotraukos

Savo garbingą jubiliejų pasitinkantis akademikas profesorius Janis Stradinis labiausiai mėgsta ne tiek prisiminti padarytus darbus, kiek prabilti apie laukiančius būsimuosius

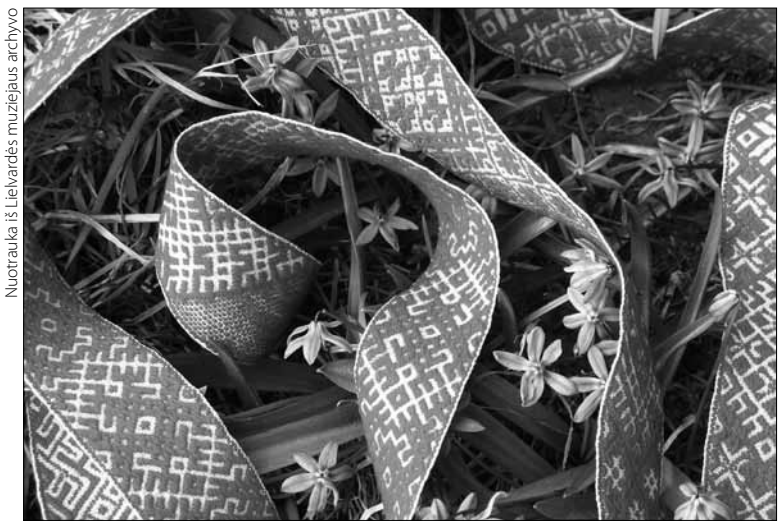

Nuotrauka iš Lielvardės muziejaus archyvo

Legendomis apipinta Lielvardės juosta Latvijoje laikoma tikru tautos sakralumo simboliu, neatsitiktinai šiais ornamentais papuoštas keturtomis leidinys „Latviai ir Latvija“

Pasiekti vidinės darnos – svarbiausia užduotis sau pačiam

Mokslo Lietuva. *Gerbiamasis Profesoriau, kas Jūsų įvairiapusėje veikloje dabar Jums svarbiausia ir neatidėliotina?*

Janis Stradinis. Klausiate, kas svarbiausia man asmeniškai? Dabar man svarbiausia sutvarkyti savo knygas ir archyvą, kur sukaupta išties daug vertingo. Pirmiausia vertingo Latvijos istorijai ir politikai. Manau, kad reikėtų išspausdinti mano dienoraščius, kurie prasideda nuo 1962 metų. Dienoraščiai nespausdinti, tiesa, kai kurie skyriai įvairiomis progomis buvo naudojami, pvz., Liaudies fronto organizavimo peripetijos ar Latvijos mokslų akademijos istorijos dalykai. Blogiausia, kad be manęs visa tai nuguls į nebūtį, nes niekas mano keverzonių neiššifruos.

Trumpai tariant, noriu save sustyguoti, pasiekti vidinės tvarkos ir darnos. Tai ir būtų mano svarbiausia užduotis šiandien. Na, žinoma, labai svarbu išsaugoti sveikatą, nes dar aktyviai dirbu. Ketveriems metams buvau perrinktas Latvijos mokslų akademijos Senato pirmininku, o tai antras pagal tarnybines pareigas asmuo Akademijoje – po prezidento. Taigi tenka pakankamai intensyviai dirbti.

Be to, juk dar esu vadovaujantysis mokslo darbuotojas trijuose mokslo institutuose: Latvijos istorijos, Organinės sintezės, Filosofijos ir sociologijos institutuose. Suprantama, stengiuosi nepersiplėšti, dirbu tiek, kiek leidžia sveikata. Ir bene reikšmingiausias mano veiklos baras – Nacionalinė identiteto programa, kuri anksčiau buvo vadinama Letonikos programa. Esu tos programos vadovas. Šios programos rėmuose leidžiame keturtomį leidinį „Latviai ir Latvija“. Latviai nagrinėjami kaip etnosas, o Latvija – kaip valstybė. Latvijos valstybės pradžia – 1918 m., kai lapkričio 18 d. Latvijos Tautos Taryba paskelbė šios šalies nepriklausomybę. Mes šį požiūrį stengiamės revizuoti, nes negalima atmesti Livonijos ir Kuršo kunigaikštystės, kurių svarbūs veikiantieji asmenys buvo latvių valstiečiai. Ant jų kuprų juk ir laikėsi visas antstatas.

ML. *Kuršo ir Žiemgalos hercogystę (lietuviškuose šaltiniuose kartais vadinama kunigaikštyste) traktuojate kaip latviško identiteto raišką, nežiūrint, kad šį politinį darinį valdė vokiečių kilmės Livonijos didikai, vėliau Kuršo hercogai?*

J. Stradinis. Taip, kaip latviško identiteto reiškinį, pirmas pusiau valstybines sistemas Latvijos teritorijoje, jeigu taip galima pasakyti. Kuršo ir Žiemgalos hercogystė nuo 1561 m. lapkričio 28 d. formaliai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vasalė, nuo 1569 m. Liublino unijos priklausė Abiejų Tautų Respublikos karaliui, tad ši politinė sistema nebuvo visiškai savarankiška. Pirmasis Kuršo hercogas buvo paskutinysis Livonijos magistras Gothardas Ketleris, o po jo mirties hercogais tapo jo sūnūs Fridrichas ir Vilhelmas. 1596 m. jie pasidalijo hercogystę: Fridrichui teko Žiemgala ir Sėla, o Vilhelmui – Kuršas. Nuo 1616 m. visa hercogystė atiteko Fridrichui, vėliau Vilhelmo palikuonims. Dėl Kuršo ir Žiemgalos nuolat varžėsi Lenkija ir Švedija, vėliau įsitraukė ir Rusija. Nuo 1795 m. Kuršo ir Žiemgalos hercogystė buvo vasalinė Abiejų Tautų Respublikos valstybė, vėliau atiteko Rusijai.

Pagal kilmę esu sėlis, o sėliai, žiemgaliai ir kuršiai prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo kūrimo. Tai mūsų bendros šaknys, kurių nereiktų pamiršti. Kad nebūtų pamiršta ir leidžiame keturių tomų leidinį „Latviai ir Latvija“. Numatyta parengti 82 straipsnius. Pirmas tomas skirtas latvių tautai kaip etnosui, antras tomas – Latvijai kaip valstybei (politinės istorijos apžvalgos), trečias ir ketvirtas tomai bus skirti kultūrai ir menui.

ML. *Ar bus atskirai išskirtas Latvijos gyvavimo sovietinis periodas?*

J. Stradinis. Neišskiriamas, kadangi keturtomio renginio principas teminis. Pateikiant kultūros ir meno

Trijų Baltijos šalių mokslo istorijos ir filosofijos draugijų lyderiai – profesoriai Janis Stradinis (Jānis Stradiņš, Latvija), Juozas Algimantas Krikštopaitis (Lietuva) ir Peteris Miursepas (Peeter Müürsepp, Estija) XXV Baltijos šalių mokslo istorijos konferencijoje, Vilnius, 2012 m. spalis

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Profesoriai Juozas Algimantas Krikštopaitis, Medicinos muziejaus Rygoje mokslinis vadovas Juris Salakas (Salaks) ir Janis Stradinis prieš konferenciją

Gedimino Žemličko nuotraukos

Profesoriai Juozas Algimantas Krikštopaitis ir Libertas Klimka išlydi į Rygą Janį Stradinį

reiškinius jie pristatomi per įvairius istorijos tarpsnius, politinius ir ekonominius, vadinasi, carizmo, ikikarinį laikotarpį ir tarybmetį. Leidinio viršelį puošia latvių sakralumo simbolis – Lielvardės juosta (Lielvārdes josta). Tai senovės baltų raštų ženklais išpuošta juosta, kuriai išausti naudojama raudonai dažyta vilna ir balto lino siūlai.

Tai štai kuo dabar užsiimu. Taip pat dar norėčiau parašyti savo autobiografiją. Tiesa, ir dabar dvi autorės rašo mano biografijas. Vieną rašo žurnalistė, o kitą – sociologė Dagmara Beitnerė (Dagmāra Beitnere) interviu forma pagal diktofono įrašus. Bus savotiška žodinė istorija.

ML. *Jums būtinai reikia profesionalių padėjėjų, nes darbų tiek, kad vienam žmogui neįmanoma išsiversti.*

J. Stradinis. Padėjėjų labai reiktų, o jų kaip tik ir neturiu. Abu mano sūnūs jau brandūs vidutinio amžiaus vyrai, turi savo svarbias veiklos sritis, tad jais nepasiremsiu. Kiekvienas iš jų jau rašo savo paties autobiografiją. Dar labai norėčiau baigti rašyti savo tėvo – Paulo Stradinio (Pauls Stradiņš) biografiją. Turiu daug sąsiuvinių su įvairių žmonių užrašais, tad pats laikas to darbo imtis.

Auksines vestuves pažymėjo Vilniuje

ML. *Vieną straipsnį parašėte apie Latvijos prezidentės Vairos Vikės-Freibergos mokslinę veiklą.*

J. Stradinis. 2012 m gruodžio 1 d. buvo minimas pirmosios Latvijos moters, tapusios šalies prezidente, Vairos Vikės-Freibergos 75-erių metų jubiliejus. Ta proga išleista jai dedikuota knyga, kuriai parašiau straipsnį „Vaira Vikė-Freiberga ir Latvijos mokslas“. Teko šiek tiek plačiau pasidomėti jos moksline veikla. Būsimoji prezidentė studijavo psichologiją Kanadoje, apgynė eksperimentinės psichologijos srities mokslų daktarės vardą. Dėstydama Monrealio universitete ji 1972 m. pradėjo tyrinėti atminties, kalbos ir mąstymo procesus, vaistų poveikį tiems procesams. Be kita ko, tyrinėjo ir užkeikimus, kaip jie veikia žmogaus psichiką. Paskui perėjo prie latvių dainių, jų poetikos ir struktūros tyrinėjimo, su savo vyru Imantsu Freibergu, Kvebeko universiteto informatikos profesoriumi, ėmėsi vadinamojo Monrealio-Bostono projekto, kurio paskirtis – skaitmenizuoti latvių liaudies dainas. Projekto metu išskyrė liaudies dainas apie saulę (saules dainas), sudarė saulės dainų duomenų bazę.

ML. *Saulė kaip baltų pasaulėjautos ir pasaulio suvokimo objektas latvių dainose.*

J. Stradinis. Taip, nes per saulės įvaizdį dainose atsiskleidžia žmonių ir tautos vaizduotė. Iš dainų galima daug pasakyti apie jas kūrusią tautą. Tačiau V. Vikė-Freiberga latvių dainas tyrinėjo gyvendama Kanadoje, tad jos požiūryje galima įžvelgti ir kai kurių kosmopolitinių momentų. Beje, apie saulės įvaizdį latvių liaudies dainose pasiryžęs rašyti ir mokslo istorikas Janis Kletniekas (Jānis Klētnieks).

V. Vikės-Freibergos kandidatūrą trys Baltijos šalys 2006 m. iškėlė rinkimams į Jungtinių Tautų Generalinio sekretoriaus postą, tad jai teko pasitraukti iš Latvijos prezidento pareigų. Ji užsiėmė aktyvia tarptautine visuomenine veikla. Bendraujame ir šeimomis, Prezidentė mudu su žmona Laima buvo pakvietusi į savo auksines vestuves. 2012 m. rugpjūtį savo auksines vestuves su žmona paminėjome Vilniuje. Mat prieš 50 metų į savo povestuvinę kelionę su žmona keliavome po Lietuvą, važiavome į Kauną, Vilnių, Druskininkus. Pernai po 50 metų kartu su sūnumi ir vaikaičiu pakartojome kelionę.

Su vaikaičiu Vilniuje puikiai praleidome laiką, kai sūnus Peteris Stradinis dalyvavo tomis dienomis Vilniuje vykusiame Tarptautiniame kardiologų simpoziume, vadovavo vienam iš posėdžių. Beje, jis yra tobulinęsis pas garsų Lietuvos kardiochirurgą prof. Vytautą Sirvydį. Vietoj baigiamojo renginio, per kurį vyko priėmimas pas Vilniaus merą, sūnus atėjo praleisti laiko su auksines vestuves minėjusiais tėvais. Gražiai paminėjome savo buvojimą Vilniuje viename iš restoranėlių.

ML. *Malonu girdėti, kad gerai jaučiatės ir net išsirengėte į kelionę po Lietuvą.*

J. Stradinis. Po širdies operacijos pas savo antrą sūnų Paulą, dirbantį JAV Nacionaliniame atsinaujinančios energijos centre (Koloradas), jau nerizikuoju skristi. Nors į Miunchene vykusią konferenciją skridau.

Savęs neapribojęs taip ir liksi diletantas

ML. *Anksčiau sakydavote, kad nemažai jėgų atiduodate savajam Organinės chemijos institutui. Ar ne geriau būtų užbaigti savąją ir tėvo biografijas, rašyti prisiminimus, kurių be Jūsų niekas neparašys.*

J. Stradinis. Dabar organine chemija užsiimu mažiau, daugiau rūpinuosi organinės chemijos istorija Latvijoje. 2013 metai Latvijos chemikams reikšmingi, kadangi minimos žymaus chemiko, chemijos mokslo istoriko Paulo Valdeno (lat. Pauls Valdens, vok. Paul Walden, 1863–1957) 150-osios gimimo metinės. UNESCO šią datą įtraukė į tarptautinių mastu minėtinų reikšmingų sukakčių sąrašą. Kaip P. Valdeno darbų žinovas buvau įpareigotas šią datą iškilmingai paminėti Rygoje. Šis mokslininkas daug nusipelnė Latvijos, Rusijos ir Vokietijos mokslui, apskritai tai pasaulinio mokslo stambi figūra. Buvau pasiryžęs net parašyti knygą apie Valdeną, bet veikiausiai to padaryti jau nepavyks.

ML. *Jei teisingai prisimenu, tai apie Paulą Valdeną esate parašęs knygą.*

J. Stradinis. Ta knyga „Prarastasis tautos sūnus“ išėjo rusų kalba Maskvoje dar tarybmečiu (1988 m.), bet pusę rankraščio redaktoriai išbraukė, tad reikėtų knygą išleisti naujai. Išbraukta viskas, kas Valdeno buvo padaryta nacistinio režimo sąlygomis Vokietijoje. Mat šis mokslininkas Latvijai paskelbus nepriklausomybę emigravo į Vokietiją, kur tęsė savo mokslinę veiklą.

ML. *Vis dar esate veržlus, kunkuliuojančios energijos mokslininkas – tikras Latvijos mokslo Lačplėsis.*

J. Stradinis. Kažin kaip čia išeina, labai gaila, bet kartais gal ir pernelyg smarkiai kunkuliuoja mano gyvenimas.

ML. *Varginantis gyvenimas?*

J. Stradinis. Gal ne tiek varginantis, kiek verčiantis krimstis. Per daug blaškausi, išsibarstau, nepadarau visko, ką turėčiau.

ML. *Matyt, tai daugelio kuriančių asmenybių savybė – nuolat būti nepatenkintam, nes atrodo, kad visados galima padaryti daugiau ir geriau. Nuolatinis nepasiekiamo idealo siekimas išskiria kūrėją.*

J. Stradinis. Kai griebiesi vieno ir kito, bandai aprėpti daugelį veiklos krypčių, tai neišvengiamai ateina metas, kai pajunti, kad nepadarei kai ko ypač svarbaus, gal net esminio. Štai kodėl pajuntu graužatį, nes prisimenu vokišką posakį: apsiribojime išryškėja meistras (In der Beschränkung zeigt sich der Meister). Regis, taip savo „Sonete“ yra parašęs Johanas Volfgangas fon Gėtė. O jei savęs neapribosi, tai visose srityse taip ir liksi diletantas. Beje, kartais diletantai padaro labai gerų darbų.

ML. *Kartais iš netyčių diletantai sugeba patobulinti net profesionalų darbus, pastebi, ko kiti nemato.*

J. Stradinis. Šitai aš ir stengiuosi daryti visą gyvenimą. Todėl griebiuosi tyrinėti Latvijos istoriją ir daugelį kitų dalykų, kurių kiti nedaro.

Kalbėjosi **Gediminas Zemlickas**

Profesorius Janis Stradinis tarp Latvijos ir Lietuvos mokslo istorikų; dešinėje dr. Birutė Railienė ir prof. Libertas Klimka

Kviečiame dalyvauti XXVI Baltijos šalių mokslo istorijos ir filosofijos konferencijoje Helsinkyje

Informuojame apie būsimą mokslo istorikų ir filosofų konferenciją, kurios pavadinimas, nusakantis bendrą tematiką, šiais metais – **Mokslas kaip profesija** (Science as Profession).

Priminsime, kad šios konferencijos pradėtos rengti 1958 m. ir vyksta kas dvejus trejus metus trijų Baltijos valstybių (Estijos, Latvijos, Lietuvos) mokslo centruose (Plačiau: *www.bahps.org*). Prie suvienytos forumų programos prisijungus Suomijos mokslininkams, į konferencijų kaitos ratą įsijungė mūsų kaimynė – ketvirtoji Baltijos valstybė.

Pirmą kartą Baltijos valstybių mokslo istorikų konferencija vyks Helsinkyje **2014 m. rugsėjo 21–22 d**.

Konferencijos tematikai aktualūs klausimai: *Kaip mokslo sritys ir inžinerinė veikla tapo profesija? Kaip moksliniai siekiai ir karjera laipsniškai profesionalėjo dabarties įvykių panoramoje? Kaip šiame procese vyko veiklos struktūrų institucionalizacija? Koks yra visuomenės nuomonės vaidmuo ir kaip elgėsi mokslininkai mokslo ir technologijų raidos kelyje? Koks neprofesionalų indėlis į mokslo (bei medicinos) ir technikos raidą? Ar heretiškos, neįprastos idėjos suvaidino teigiamą vaidmenį mokslo ir inžinerijos progreso kryptyje?*

Konferencijos programos taryba priims ir kitokio pobūdžio pranešimų tezes, susijusias su bendru kontekstu. Taip pat bus priimtos ir tradicinės Baltijos valstybių mokslo istorijos ir filosofijos konferencijų temos. Organizatoriai pageidautų temų, aptariančių metodologinius ir filosofinius mokslo problematikos klausimus.

Itin gerai paruoštų pranešimų temos (vėliau paruoštos kaip moksliniai straipsniai) bus publikuojamos tarptautiniame aukšto indekso leidinyje „Acta Baltica historiae et philosphiae scientiarum“.

Konferencijos organizatoriai lauks tezių, kurių apimtis **300–500** žodžių, **iki 2014 m. kovo 31 d.**

Apie konferenciją plačiau skaitykite renginio portale, kuriame, nuolat atnaujindami turinį, skelbsime konferencijos rengimo naujienas: *http://www.oppihistoriallinenseura.fi/balticconference2014/*

Baltijos valstybių mokslo istorijos ir filosofijos asociacija
Lietuvos mokslo istorijos ir filosofijos bendrija

DVASINGUMO LAIPTAIS

Kaip Detmolde buvo įprasmintas VYDŪNO atminimas (2)

Atkelta iš **1 p.**

esmės tie patys, labiausiai susiję su svarbiausiais žmogaus būties klausimais, ir paaiškinimai savo esmėmis būna panašūs, nors ir skirtingais būdais perteikiami, kitokiais argumentais ar pavyzdžiais pagrindžiami. Paprastai remiamasi į tuos pačius pagrindinius šimtmečių patirtimi išbandytus principus. Dažniausiai aptariami dalykai – žmogaus gyvenimo prasmė, dvasinis tobulėjimas, žmogaus ir Dievo santykis, kilimas Dievop, moralės galia, nuoširdus tikėjimas, minčių ir poelgių darna ir pan.

ML. *Be savo išminčių, ar tauta kaip organizmas išliktų? Pats jų buvimas veikia. Moralinis autoritetas visuomenei, tautai teikia pasitikėjimo kartais gal net daugiau už teisinę instituciją ar bet kurią valstybės įstaigą. Pavyzdys – monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas.*

V. Bagdonavičius. Išties Vydūno vertų išminčių turėjome ne vieną. Paminėtas monsinjoras K. Vasiliauskas buvo tarsi mūsų laikui pritaikyta Vydūno atmaina. Justinas Marcinkevičius visa savo laikysena ir kūryba taip pat argi nebuvo mūsų laikų išminčius? Tačiau jie nekartojo Vydūno ir darbavosi kitokiuose negu jis baruose, taigi nelaikytini jo kopijomis. Skirtingiausiose srityse gali reikštis tautos išminčiai ir moraliniai autoritetai. Prisimindami Vydūną, jo asmenybę dažniausiai siejame su Rytais, jo vardas lyg ir padvelkia mistiškumu. Ne kiekviena tauta gali pasididžiuoti turinti būtent tokios krypties mąstytoją, bet gali turėti paprastus darbus dirbančių savo išminčių, pas kuriuos žmonės eina klausti patarimų. Gal tie išminčiai nerašo filosofinių traktatų ar dramų, nediriguoja chorams ir nemuzikuoja, kaip kad darė Vydūnas, bet užima labai panašią vietą, kaip ir jis užėmė, savo bendruomenėje ar visoje tautoje.

Vydūnas aiškino, kad žmonės yra nevienodo dvasingumo lygio, vienuose tas dvasingumas vyrauja, o kituose snaudžia, yra reikalingas pažadinimo. Dar kitų yra sustiprėjęs gyvuliškasis, agresyvusis pradas. Vydūnui atrodė, kad lietuvių tautai būdingas dvasingumas, kuris ir esąs pagrindinė tautos „naudingoji iškasena“. Iš atminties perfrazuosiu Vydūno mintį, pasakytą tik ką paskelbus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m. balandžio, berods, 10 d. laiške Lietuvos Tarybos pirmininkui Antanui Smetonai. Jis rašė, jog jam rodos, kad lietuvių tauta yra viena iš aiškiausių žmoniškumo reiškėjų pasaulyje ir kad mes turime būti dėkingi likimui, nes jis mus parinko gyventi Lietuvai.

ML. *1927 m. panašią mintį išsakė Oskaras Milašius Kazio Šimonio parodos Paryžiuje kataloge. Šimonio paveiksluose Milašius pastebėjo dar senovės arijams būdingų dvasinių vertybių ir tą pasaulio pajautą, kurią seniai prarado mechanizuota ir industrializuota Vakarų Europa, praradusi sąlytį su gamta ir senaisiais tikėjimais. Todėl poetas, Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje Oskaras Milašius ir kvietė paryžiečius į lietuvio dailininko parodą – prisiminti senosios Europos jaunystę per tą lyg ir naivią, bet labai šviesią ir dvasią keliančią kūrybą.*

V. Bagdonavičius. Panašiai Šimonio meną vertino ir Vydūnas. Į lietuvių tautos likimą mąstytojas žiūrėjo kaip į dramatišką – istorija parodė, kad tautai teko sunkių išbandymų, bet ji juos atlaikė, išliko ir išsaugojo pamatines vertybes. Būtent už tai aukščiausios jėgos ir suteikė tautai nepriklausomybę. Ne ginkluota kova ta nepriklausomybė buvo pasiekta, bet Aukščiausiasis suklostė ypač palankias politines aplinkybes jai paskelbti. Suteikta laisvė, bet, berods, be žmonių didesnių pastangų, – maždaug taip pasakė Vydūnas, praėjus keleriems metams po nepriklausomybės paskelbimo. Juk taip ir buvo: iš tiesų sąlygos susiklostė palankiai, o tautos šviesuomenei reikėjo tik nežiopsoti. Jeigu nepriklausomybę būtų tekę išsikovoti ginklo jėga, vargu ar būtų pavykę.

Tauta turi išlikti iš vidaus

ML. *Kiek Vydūnas buvo pacifistas? Juk neneigė jėgos naudojimo ten, kur kitaip laisvės iškovoti nebuvo įmanoma.*

V. Bagdonavičius. Mano galva, jis buvo absoliutus pacifistas. Jėgos naudojimo nepripažino, nors prieš Lietuvos kariuomenę nusistatęs nebuvo. Jeigu yra valstybė, reikia turėti ir ją ginančių pajėgų. Norėjo, kad tarnyba joje jaunimui būtų gera ne tik karinių dalykų mokykla, kad ji ugdytų tvirtus dorovės pagrindus, kultūringumą, atliktų švietėjišką vaidmenį. Šiuo požiūriu kritiškai vertino realią padėtį tuometinėje kariuomenėje, kurioje, jo žiniomis, plito ne visai geri, su aukšta dorove prasilenkiantys dalykai. Vydūnas nepriklausomos Lietuvos gyvenimą stebėjo net ne joje gyvendamas. Tie stebėjimai daug kur jį nuteikė gana kritiškai ir tą kritiką jis atvirai reiškė.

ML. *O kiek Vydūno idėjos padėjo lietuvių tautai siekiant nepriklausomybės 1990–1991 metais? Juk „dainuojanti revoliucija“ – tai tarsi Vydūno idėjų įgyvendinimas. Tačiau tuo metu dažniau buvo galima išgirsti Mahatmos Gandžio, o ne Vydūno vardą.*

V. Bagdonavičius. Nepasakyčiau, kad tada Vydūno vardas skambėjo rečiau, kaip Gandžio. Ką tik buvo praėjusi jo 120-mečio sukaktis, kuri buvo paminėta gana plačiai ir iškilmingai, jo prisimintos idėjos nemaža dalimi tapo ir Atgimimo idėjomis, juk būtent tada susibūrė Vydūno draugija, kuri siekė Vydūno idėjas pritaikyti tautos dvasiniam atsinaujinimui. Nepriklausomybės atstatymo išvakarėse ir po Kovo 11-sios apie tai buvo plačiai kalbama. Ne vienas vydūniškajame sujudime dalyvavęs tautietis tapo aktyviu sąjūdininku, o vėliau ir politiku. Tačiau tauta pritaikė Vydūno propaguotus principus gal ir mažai žinodama ar net nieko apie jį nežinodama. Juk visas taikus mūsų kelias nepriklausomybėn kuo tiksliausiai tiesėsi pagal Vydūno nubrėžtas gaires, kurias kaip dviratį iš naujo patys atradome. Tiesiogiai Vydūnu gal ir nesiremdami mes jo skelbtus principus savo laisvės žygyje įgyvendinome praktiškai, patvirtinome jų veiksmingumą. Reikia tik stebėtis Vydūno genialiomis įžvalgomis. O juk buvo ir netikinčių dvasios galia, josios įkvėpta drąsa. Kai kas manė, jog pasisukus patrankoms, visi išsibėgios...

ML. *Pirmiausia taip galvojo patys okupantai. Ir apsiriko.*

V. Bagdonavičius. Atrodė, kad tauta įbauginta, kad užteks į jos pusę pamosuoti pabūklu, ir visi išsilakstys. Bet paaiškėjo, kad laisvės dvasia buvo neįbauginama. O Vydūnas juk apie tai ir kalbėjo – apie tautos dvasios išlikimą. Jeigu per 50 pavergimo metų tauta būtų pasidavusi, tai ir tų tankų neprireiktų, nes nebūtų ėjimo į nepriklausomybę subjekto. Bet subjektas išliko, kūrė savąją kultūrą, prisiminė savo tautos ir valstybės praeitį, į tą prisiminimą rėmėsi, neprarado tikėjimo. Būtent apie tai kalbėjo Vydūnas, pabrėždamas, kad tauta turi būti laisva savo viduje. Lygiai tas pasakytina ir apie atskirą žmogų – jis turi būti laisvas iš vidaus. Taigi turime savojoje tautoje bene ryškiausią dvasios jėgos pagrindėją. Štai kodėl Vydūnas lietuviams yra tas, kas Mahatma Gandis yra indams.

Beje Mahatma Gandis 1931 m. išreiškė susižavėjimą lietuvių tauta, kuri 1918 m. taikiu keliu iškovojo nepriklausomybę, atkūrė valstybingumą. O indai dar vilko pavergėjų jungą iki 1947 metų. Nesmurtinio pasipriešinimo klasikas Gandis Vydūno vardo neminėjo, veikiausiai jo ir nežinojo, bet jiedu gyveno panašiomis idėjomis. Gandis tą žavėjimąsi lietuviais išreiškė Antanui Poškai, kai šis keliaudamas po Indostaną aplankė indų tautos lyderį.

ML. *Trys pralaimėti sukilimai parodė, kad ginklu laisvės lietuviams nepavyko pasiekti. Gal tai ir buvo svarbiausioji pamoka, atvedusi prie nesmurtinio kelio į laisvę?*

V. Bagdonavičius. Gandžiui šis nesmurtinis veikimas buvo aiškus ir be sukilimų, o lietuviams padėjo istorinė patirtis. Atėjo laikas gauti nepriklausomybę ir okupantai buvo paprašyti išeiti lauk. Beje, indai palaikė savo pavergėjus britus kovoje su nacistine Vokietija.

Pačiuose lietuviuose pirmiausia reikia įtvirtinti Vydūną

ML. *Kiek šiandien tarptautinėje erdvėje žinomas Vydūno vardas?*

V. Bagdonavičius. Šiais laikais mes patys daug ko nepadarome, kad mūsų didieji pasaulyje būtų žinomi geriau. Smarkiai atsilieka mūsų dvasinė kultūra, pasiduodame kosmopolitizmui, net pačiai Europos Sąjungai kartais primetame tai, ko iš mūsų ji nereikalauja, kaltindami ES, kad esą ji mums primeta kosmopolitizmą. Savo pačių kultūroje kai kurias vertybes akivaizdžiai nepakankamai išryškiname. Kalbėjausi su Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktoriaus pavaduotoja vydūniste Aušra Martišiūte-Linartiene. Ji sakė, kad tvarkant šalies vidurinių mokyklų programas iš jų buvo išmesti Vaižgantas, Vincas Kudirka, Vincas Krėvė, aišku, ir Jonas Basanavičius, o Vydūno niekad ir nebuvo tose programose. Anot valdininkų, mes pernelyg susiauriname mokinių akiratį, todėl daugiau tegu jie sužino apie užsienio rašytojus. Ką tada galima sakyti apie mūsų švietimo politiką? Taigi ir Vydūną pirmiausia reikia įtvirtinti pačiuose lietuviuose, o jau paskui rūpintis jo sklaida užsienyje.

Gerai, kad į Vydūno pagerbimą Detmolde įsitraukė patys vokiečiai, antraip ir šiandien jokios atminimo lentos ir biusto lietuvininkui ten nebūtų. Laimė, kad Vokietijos ambasados pirmuoju sekretoriumi buvo paskirtas Friedrichas-Wilhelmas Nehlis, kuris perskaitė prieš karą vokiečių kalba išleistą Vydūno veikalą „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“. Susižavėjo šiuo veikalu ir, žinoma, ligi tol negirdėtu autoriumi. Mat kaip labai žingeidus žmogus ir atsakomybę jaučiantis diplomatas visuose kraštuose, kur jam yra tekę dirbti, ponas Nehlis stengiasi daugiau sužinoti apie tos šalies istoriją ir kultūrą. Taigi Vydūno dėka giliau pažino Lietuvą.

ML. *Už tą pačią knygą naciai 1938 m. Vydūną buvo uždarę į Tilžės kalėjimą. „Dovana“ lietuvininkui, artėjant jo 70-mečiui. O juk Vydūnas norėjo, kad vokiečiai geriau pažintų ir suprastų lietuvius.*

V. Bagdonavičius. Būtent vokiečių diplomatas F.-W. Nehlis ir pasistengė, kad Detmolde praėjusį pavasarį būtų atidengta atminimo lenta Vydūnui.

ML. *Kiek prisimenu, ta idėja sklandė ir anksčiau.*

V. Bagdonavičius. Jeigu jau gilintumės į Vydūno pagerbimo idėją, tai reiktų pasakyti ir daugiau: idėja ėjo iš mūsų, bet jos praktinio įgyvendinimo taip ir nepavykdavo pasiekti. Išėjo taip, kad patys vokiečiai pasitiko mūsų keltąją idėją ir padėjo ją įgyvendinti. Šia mintimi susižavėjo Lipės krašto bažnyčios patikėtinis Rytų Europai kunigas Miroslavas Danys, daug prisidėjęs, kad Detmolde atsirastų minėti Vydūno gyvenimo šiame mieste ženklai. Vokiečiams viskas paprasčiau, jiems

Tomo Staniko nuotraukos

Susitikimas su Vokietijos Federacinės Respublikos Ambasados Vilniuje pirmuoju sekretoriumi Friedrichu-Wilhelmu Nehliu ir žurnalistu iš Berlyno Leonu Stepanausku Vydūno draugijos būstinėje (2011 11 18), sėdi: Danielius Sadauskas, draugijos pirmininkė Rima Palijanskaitė, Laima Burkšaitienė, Eglė Burkšaitytė; stovi: Irena Tumavičiūtė, Juozas Šidiškis, Algirdas Žemaitaitis, dr. Vacys Bagdonavičius, Friedrichas- Wilhelmas Nehlis, Leonas Stepanauskas, Apolinaras Tušas, Jonas Aleknavičius ir žurnalistė Nijolė Čižikienė

LR Seimo narys Algirdas Patackas, dr. Vacys Bagdonavičius, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktorius dr. Mindaugas Kvietkauskas, dr. Arūnas Baublys, viešnia iš Detmoldo savivaldybės Petra Heidrich-Schroder, Vokietijos Federacinės Respublikos ambasados Vilniuje ambasadorius Matthias Mulmemstadt, kunigas Miroslavas Danys (Detmoldas)

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Tomo Staniko nuotrauka

2013 05 10 atidengiant Vydūno atminimo lentą Detmolde, Wiesenstrasse Nr. 5. Kalba Detmoldo miesto burmistras Reineris Helleris

nereikėjo saviems atitinkamų tarnybų valdininkams įrodinėti, kaip svarbu įprasminti Vydūno vardą. Mes saviškiams aiškinome, o jie mums įrodinėjo, kad tai visiškai neįmanoma, Vokietijoje galiojanti griežta tokių įprasminimų tvarka ir pan.

ML. *Kad jau taip, tai prisiminkime tas peripetijas, kad nenueitų užmarštin.*

V. Bagdonavičius. 1991 m. spalio mėnesį perkėlėme Vydūno palaikus iš Detmoldo į Bitėnų kapines prie Rambyno kalno, kur buvo pradėtas formuoti Mažosios Lietuvos žymiųjų veikėjų panteonas. Buvau Vydūno perlaidojimo komisijos pirmininkas. Tada pasakiau: išvešime Vydūno palaikus iš Detmoldo ir neliks nė ženklo, kad ten jis buvo; reikėtų Vydūnui pastatyti paminklą… Detmolde daug tokių, kad ir nedidelių, paminklų pastatyta įžymiems žmonėms. Kai kurie iš jų vos koją buvo ten įkėlę. Tarp kitų įžymiausių – paminklai Richardui Vagneriui ir Johanesui Bramsui. Apskrities viršininkas mano tokį pasiūlymą priėmė kaip neįgyvendinamą svajonę, o dėl atminimo lentos Vydūnui pritarė.

Toliau daugybė reikalų ir rūpesčių tos idėjos įgyvendinimą atitolino, mes patys ją lyg ir primiršome. Paskui įsitikinome, kad kuo toliau, tuo sunkiau susikalbėti su mūsų valdininkais. Perlaidojant Vydūno palaikus padėjo ir rėmė Kultūros ministerija, įvairios tarnybos noriai prisidėjo, pagyrimo raštus teikė ir pan. Bet kuo toliau, tuo darėsi sunkiau. Norėjome Tilžėje įsteigti Vydūno muziejų. Iš pradžių – entuziazmas, o paskui jis ėmė blėsti, ir pagaliau kaip į titnagą krumplius atmušėm.

Vis dėlto tai iš šen, tai iš ten ta idėja vis atgimdavo skirtingų žmonių galvose. Berlyne gyvena pianistė, muzikologė Lietuvos kompozitorių sąjungos ir Vydūno draugijos garbės narė, muzikos profesorė Hamburge Raminta Lampsatis (Lampsatytė). Ji dirba įdomioje srityje (angl. *coach*, o Lietuvoje tokios specialybės neturime), yra operos studijas baigusiųjų vadybininkė, siūlo repertuarą, pataria aprangos, laikysenos ir kitais klausimais, taigi padeda prisistatyti agentūroms. Labai vertina Vydūną, neretai su ja susitinkame Vydūno draugijoje, kartais draugija ir šiokios tokios paramos iš jos susilaukia. Tai štai Raminta irgi kartą užsiminė, kad Vydūną reikėtų pagerbti paminklu Vokietijoje. Ji visiškai savarankiškai prie šios minties priėjo. Ir ne šiaip mintį pamėtėjo, bet ir su vokiečiais apie tai tarėsi, buvo gavusi jų pažadą padėti. Kiek žinau, R. Lampsatis kurį laiką yra dirbusi Lietuvos ambasadoje Vokietijoje. Ji taip pat siūlė atminimo lenta pagerbti dailininką Algimantą Švėgždą (1941–1996), nuo 1982 m. gyvenusį Rytų Berlyne. Raminta užsimojusi siekti, kad prie Berlyno universiteto sienų Vydūnui būtų atidengta atminimo lenta, nes tame universitete jis laisvo klausytojo teisėmis studijavo ir net buvo dirbęs prie jo veikusiame Rytų seminare.

Man teko imtis tam tikrų veiksmų, nes įprasminti Vydūno atminimą – tai jau ne privatus, o Lietuvos valstybės reikalas. Kreipiausi į Lietuvos kultūros ministeriją, bet ten man pasiūlė raštu kreiptis į Užsienio reikalų ministeriją, o Kultūros ministerijai atsiųsti to rašto nuorašą. Parašiau, kad 60-osioms mirties metinėms būtų gerai atminimo lentą Vydūnui atidengti Detmolde, kur septynerius metus jis gyveno ir mirė. Taip pat prisimindamas Ramintos idėją, pasiūliau nepamiršti dailininko Algimanto Švėgždos, kurį irgi derėtų pagerbti atminimo lenta Berlyne. Tuo labiau, kad nuo 1988 m. jis buvo ne tik Lietuvos, bet ir Vokietijos dailininkų sąjungos narys. Ligi šios dienos jokio atsakymo iš URM negavau, o iš Kultūros ministerijos gavau atsakymą, kad Vokietijoje tokie dalykai, kokius mes siūlome, nepraktikuojami. Tai buvo 2010 metais. Kultūros ministerija siūlė palaukti 60-ųjų Vydūno mirties metinių, surengti kokią nors konferenciją, o dabar pasitenkinti žinių apie Vydūną išplatinimu internete, nes Vokietijoje niekas Vydūno vardo nežino. Žodžiu, likau it musę kandęs.

Nehlis užsuko variklį, o kun. Danys tęsė

ML. *Nesunku suprasti, kad po tokių patarimų rankos galėjo nusvirti.*

V. Bagdonavičius. Būčiau ne visai nuoširdus, jei sakyčiau, kad nenusviro. Nuo Vydūno vardo įprasminimo Vokietijoje mane kuriam laikui atitraukė kiti reikalai, o paskui netikėtai Apvaizda apreiškė vokiečių diplomatą F.-W. Nehlį. Buvo 2011 m. ruduo. Susitikome Vilniuje Teodoro Lepnerio knygos „Prūsų lietuvis“ pristatyme (iš vokiečių kalbos vertė Vilija Gerulaitienė). Jis pasiūlė pasikalbėti apie Vydūną, o pradėjo nuo to, kad, girdi, reikėtų Vydūnui atminimo lentą pakabinti. Galite suprasti mano nuostabą, kai iš Vokietijos diplomato lūpų tokį dalyką išgirdau. Žinoma, nepaprastai nudžiugau.

Laimingas grįžau namo ir iš karto surašiau raštą Kultūros ministerijai, išdėsčiau pokalbį su vokiečiu diplomatu Nehliu. Eina laikas, bet iš ministerijos nė ženklo. Ėmiausi tam tikrų žygių, pagaliau mane priėmė viceministras. Pradėjo nuo to, kad bus svarstomas kitų metų biudžetas ir programos… Paskui gavau viceministro pasirašytą raštą. Pasiunčiau biurokratišką raštą į laikraštį „Donelaičio žemė“. Redaktorius susiėmė už galvos – ne raštas, o kažkokia abrakadabra! Štai tokios pagalbos sulaukiau tada iš savųjų.

Apsvarstėme susidariusią padėtį Vydūno draugijoje. Nutarėme, kad geriausia bus, jeigu be jokių ministerijų patys kaip visuomeninė organizacija tiesiogiai bendrausime su atitinkamomis Vokietijos žinybomis. Taip ir padarėme. Susiradome poną F.-W. Nehlį, kun. M. Daunį ir prasidėjo darbas. Vokiečiai sugalvojo labai savitą atminimo lentos tekstą, atrado, kur Vydūnas pirmiausia 1944 m. buvo apsistojęs Detmolde ir pasiūlė būtent prie to namo lentą prikabinti. Dabar tai studentų bendrabutis (Bursa), savivaldybės nuosavybė. Mes galvojome apie kitą namą, kuriame Vydūnas septynerius metus gyveno, bet jis priklauso privačiam asmeniui. Jis gali nenorėti atminimo lentos, be to, šeimininkai gali keistis.

Nehlis užsuko variklį, o kun. Danys ėmė tvarkyti visus reikalus. Patys vokiečiai parūpino lentą, suderino su mumis tekstą. Maža to, kun. M. Danys atkreipė dėmesį į nišą to namo sienoje ir pasiūlė pritaikyti skulptūrai, kuria jau patys lietuviai turėtų pasirūpinti. Žodžiu, mums teko rūpintis Vydūno biustu. Sutikome, bet laikas spaudžia, užsakysi skulptorių – ilgai sugaiši, reikės nemažai lėšų. Galvon šovė išganinga mintis: Tilžėje yra skulptoriaus Antano Žukausko sukurtas Vydūno biustas. Kodėl iš jo formų vėl to biusto neišliedinus ir nepritaikius namo Detmolde nišoje?

Bet A. Žukauskas buvo sunaikinęs skulptūros liejimo formas, iškilo ir kitų problemų, nes tik skulptūros galva tebuvo likusi, o niša sienoje per didelė. Vydūno draugijos pirmininko pavaduotojas Tomas Stanikas pasiūlė kitą sprendimą: girdi, Klaipėdos dailės galerijoje yra skulptoriaus Liongino Garlos sukurtas Vydūno biustas, gal įmanoma iš jo nuliedinti kopiją ir ją pritaikyti mums reikiamoje vietoje? „Taip, tai taip, – sakau T. Stanikui, – bet ar nebūtų paprasčiau tą pačią Garlos sukurtą Vydūno skulptūrą paimti ne iš muziejaus, o iš mano namų?..“

ML. *Nutiko kaip tetai Vandai, kuri akinių ant nosies neberanda?*

V. Bagdonavičius. Juokas juokais, bet savo namuose turiu tą Vydūno biustą, o antrą tokį turi Bernardas Aleknavičius Klaipėdoje. Kas po ranka, visai iškrito iš akiračio. Visa bėda, kad tai gipsinės originalo kopijos, kurių nepritaikysi paminkliniam biustui. Bet T. Stanikas išsiaiškino, kad Kauno dirbtuvėse iš gipsinės skulptūros galima pagaminti bronzinės skulptūros formą. Tai ir buvo padaryta, o turint formą pavyko iš bronzos išliedinti ir skulptūrinį Vydūno biustą. Jo nuvežimu į Detmoldą pasirūpino Vokietijos ambasada Lietuvoje. Gegužės 10 d. vyko gražios atminimo lentos ir Vydūno biusto atidengimo iškilmės.

Georgijaus Garmaus nuotrauka

Atminimo lenta Vydūnui ir jo krašto žmonėms, radusiems čia prieglobstį po Antrojo pasaulinio karo, atidengta Detmolde prie Wiesenstrasse gatvės Nr. 5 namo (2013 05 10)

Laiminga pabaiga su kartėlio prieskoniu

ML. *Kupina dramatizmo istorija su laiminga pabaiga?*

V. Bagdonavičius. Prie laimingos pabaigos pridursime, kad Vydūno pagerbimo Detmolde proga Vokietijos ambasadai Lietuvoje mūsų Kultūros ir Užsienio reikalų ministerijos išrašė padėkos raštus. Šioks toks indėlis. Laimei, ne vienintelis. Mūsų ambasada Vokietijoje apmokėjo skulptūros pagaminimo išlaidas, Kultūros viceministras Romas Jarockis Detmoldo iškilmių metu įteikė padėkos raštus šią akciją organizavusiems ir ją parėmusiems Vokietijos ambasados darbuotojams ir Detmoldo savivaldybės vadovams ir atsakingiems darbuotojams – tarp jų F.-W. Nehliui ir kun. M. Daniui. Vydūno draugija pastaruosius išrinko savo Garbės nariais ir taip pat įteikė savo padėkos raštus šioje akcijoje nusipelniusiems detmoldiečiams.

ML. *Matote, kai ką padaro ir mūsų ministerijos. Bet man didžiausią įspūdį daro Vydūno knyga „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“. Jeigu ši knyga nebūtų patekusi į Vokietijos ambasados pirmojo sekretoriaus Friedricho Wilhelmo Nehlio rankas ir nebūtų diplomato sužavėjusi, jis nebūtų užsidegęs noru ką nors gero padaryti didžio lietuvininko atminimui. Ligi šiol Detmolde nebūtų atminimo ženklų Vydūnui.*

V. Bagdonavičius. Ko gero, bet mes jau buvome kovingai pasiryžę bet kam. Būtume ėję ligi Prezidentės, Seimo tol, kol būtume savo pasiekę. Jau buvome pradėję triukšmą kelti „Donelaičio žemėje“, kur aprašyta biurokratiška valdininkų atsirašinėjimų byla. Apie valdininkų neveiklumą ir trukdžius rašė „Lietuvos žinios“. Bet mūsų valdžios vyrų tai nejaudino, Vydūno atminimo pagerbimo reikalus jie perleido vokiečiams.

ML. *Tai kas jaudina valdžią? Gal ši istorija mus apdovanojo atsakymu?*

V. Bagdonavičius. Rengdamiesi iškilmėms Detmolde dar Vydūno 60-ųjų mirties metinių dieną – vasario 20-ąją – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute surengėme konferenciją „Vydūnas ir vokiečių kultūra“. Be mūsų mokslininkų konferencijoje dalyvavo kun. M. Danys iš Detmoldo ir dar kai kas iš vokiečių. Remdamiesi konferencijoje perskaitytais pranešimais išleidome knygą vokiečių kalba „Vydūnas und deutsche Kultur“. Joje ne vien pranešimai, bet ir kiti ta tema skelbti straipsniai. Mano paties pateko penki straipsniai. Su Aušra Martišiūte-Linartiene esame knygos sudarytojai. Knygų leidybos fondas skyrė lėšų knygai. Tarp autorių yra ir Jürgen Storost, Vydūno brolio vaikaitis, kurio trys straipsniai „Vydūnas Berlyne“, „Apie Vydūno ir Zudermano santykius “ bei „Vydūnas ir Fidus“ – įdėti į šią knygą. Šis autorius jau yra įnešęs nemažą indėlį į vydūnianą.

ML. *Nėra knygoje bene daugiausia Vydūno atminimo įamžinimui nusipelniusio asmens – diplomato F.-W. Nehlio pavardės.*

V. Bagdonavičius. Jis nėra Vydūno tyrinėtojas, tuo metu jau dirbo Vokietijos ambasadoje Laose.

ML. *Vadinasi, gilinasi į Orientą. Nenutolo nuo Vydūno, gal būtent mūsų lietuvininkas ir buvo tas autorius, kuris vokiečių diplomatą paskatino domėtis taip pat ir Rytais.*

V. Bagdonavičius. Ponas Nehlis buvo atvažiavęs į Detmoldą ir mes jam galėjome padovanoti šią knygą. Turėsime ją išleistą ir lietuvių kalba, nes 2018 m. minėsime Vydūno 150-ąsias gimimo metines. Jau dabar pradedame ruoštis. Tikimės sudaryti solidžią leidybinę programą.

ML. *Apie tai, kas darytina Vydūno artėjančiai sukakčiai, aptarsime kitoje pokalbio dalyje.*

Bus daugiau

Kalbėjosi **Gediminas Zemlickas**

IVANAS MARČUKAS:
„Mene jaučiuosi pakiliai, jeigu turiu savo mažą neįžengtą teritoriją“

Gedimino Zemlicko nuotraukos

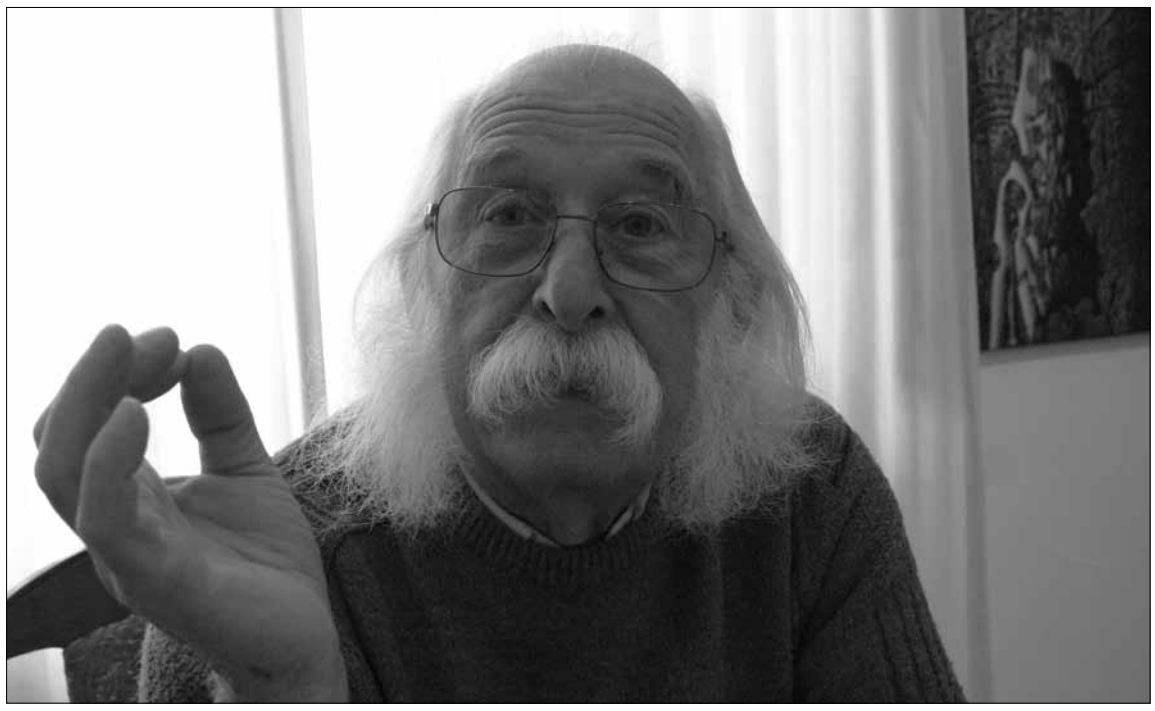

Kur glūdi dailininko Ivano Marčuko kūrybos magija nėra paprasta atsakyti net ir įgudusiems meno žinovams. Interviu „Mokslo Lietuvai“ akimirka

■ Atkelta iš **1 p.**

Moteris ir gyvenimas – dvi vienos visumos dalys

Mokslo Lietuva. *Gerbiamasis Ivanai Marčukai, į Vilnių atvykote puikiu metu: Radvilų rūmų muziejuje atidaryta Jūsų kūrybos paroda „Už horizonto – kiti horizontai“. Lietuva pirmininkauja Europos Sąjungos Tarybai, Vilniuje vyksta daug visai ES svarbių renginių, mūsų sostinę lanko daug užsienio svečių, tad Jūsų parodą aplankys ne vien Lietuvos meno mėgėjai. Visi nekantriai laukiame ES Rytų partnerystės viršūnių susitikimo Vilniuje lapkričio 28–29 d., kuriame tikimasi pasirašyti ES ir Ukrainos asociacijos sutartį. Sprendžiamas Ukrainos likimas. Sunku tikėtis prasmingesnio meto Jūsų parodai, kurioje lankytojai gali susipažinti su Ukrainos meniniu potencialu šį kartą per Jūsų kūrybą. Kaip vertinate šį mūsų išgyvenamą laiką?*

Ivanas Marčukas. Laikas nepaprastai įdomus, pasakyčiau, istorinis, be jokios abejonės, likiminis laikas Ukrainai. Duok Dieve, kad įvyktų tai, ko didžioji ukrainiečių tautos dalis laukia. Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai metas sudaro labai reikšmingą foną ir Vilniuje vykstančiai mano parodai. Žinoma, pats šios parodos surengimo faktas nepalyginamas su Ukrainai tenkančiais išbandymais ir taip laukiamu ryžtingu istoriniu posūkiu į Europos Sąjungos erdvę. Jeigu mano paroda bent maža dalimi supažindins su Ukrainos menu Lietuvos gyventojus ir Vilnių dabar intensyviai lankančius užsienio svečius, įsilies į bendrą foną, tai jausiuosi laimingas. Man svarbu, kad parodos lankytojai pasakytų: ne vieni broliai Kličko garsina pasaulyje Ukrainos vardą… Ši šalis turtinga ir savo dvasingumu, aukšta šiuolaikine kultūra.

Tai štai, jeigu parodos lankytojai išeis su tokiomis mintimis, jausiuosi savo kaip menininko pareigą atlikęs. Tikiu, kad taip ir bus, nes paprastai po kiekvienos parodos žmonės apie tai pagalvoja. Jaučiu sielų rezonansą, nesu matęs abejingais veidais išeinančių lankytojų. Neseniai ši paroda vyko Kijeve, iš kur atkeliavo į Vilnių. Kijeve kasdien parodą aplankydavo po kelis šimtus lankytojų, man labai įdomu, kaip ją įvertins vilniečiai ir Vilniaus svečiai. Kiekvienas geras žodis parodai kartu yra ir padėkos žodis mano šaliai – Ukrainai. Štai taip vertinu šią parodą Vilniuje.

ML. *Parodoje nemažai kūrinių, kuriuose svarbi vieta tenka moteriai, motinai. Kas Jūsų mene yra moteris?*

I. Marčukas. Nesu dailininkas realistas, jei kur ir pereinu į realistinę tapybą, tai peizažuose ir portretuose. O kai tapau moterį – duodu valią fantazijai, vaizduotei. Į moterį žvelgiu su pietizmu, nes moteris ir gyvenimas, tai tarsi dvi viena po kitos einančios raidės: kalbame apie gyvenimą, galvojame apie moterį ir priešingai. Moters tema, vaizdinys kūrybai teikia labai daug galimybių, nes šią temą galima interpretuoti kiek tik leidžia vaizduotė. Esu tapęs labai realistiškų moters portretų, bet ypač didelį malonumą jaučiu fantazuodamas, tada moters vaizdinys įgyja labai nelauktų pavidalų ir prasmių. Tai ir yra kūryba, o ne natūros –veido ar kūno – kopijavimas. Fantazijos moters tema man kaip dailininkui suteikia begalinių galimybių. Parodoje eksponuoju tris ar keturis paveikslus, kuriuose vyrauja moters įvaizdis. Visuose juose skirtingos moterys, mano vaizduotės dariniai.

ML. *Jūsų paveiksluose moteris kartais įgauna tarsi ikonografinę prasmę. Galima pastebėti net virtimą archetipu.*

I. Marčukas. Teisingas pastebėjimas. Nemėgstu iliustratyvumo mene, tai ne mano pašaukimas. Paveiksle „Ištuštėjęs lizdas“ (1980 m.) galima pamatyti mano motinos veidą, bet kai tapiau, apie tai visai negalvojau. Paveiksle moteris glosto išsiritusių kiaušinių kevalus. Tai tėvų namus palikusių vaikų įvaizdis, savotiška motinos pieta, kaimo būties simbolis. Močiutės neprisimenu, todėl intuityviai nutapiau motinos įvaizdį, kuris išplaukė iš pasąmonės.

Stengiuosi visada įsigilinti ir perteikti, kaip sakoma, problemos esmę, gelmingumą. Kad ir paveikslas „Prie gyvybės šaltinio“ (1973 m.). Motina melžia karvutę, o aplink šį vyksmą susispietę daug veidų. Visi dalyvauja šiame sakralinę prasmę įgyjančiame vyksme.

ML. *Motina vyksmo centre.*

I. Marčukas. Tai jau tarsi ikona, ne šiaip karvutę melžianti moteris. Meninis simbolinis vaizdas, filosofinis apibendrinimas. Išties stengiuosi pakylėti moterį ar merginą iki simbolinio apibendrinimo tarsi ikonizuoti. Ir tai ne bažnytinė, o mano paties sukurta ikona, vaizdinys, gyvenimo prasmės ir gyvybės simbolis.

Vargono garsai. 1996, drobė, akrilas

Nutilo stygos. 1993, drobė, akrilas

„Peredvižniku“ būti nenorėjo

ML. *Kiek įsiminiau tą paveikslą, melžiama karvutė stovi priekinėmis kojomis dubenyje. Neteko matyti taip pastatytos melžiamos karvės.*

I. Marčukas. Tai, ką tapau, ne visada galiu paaiškinti. Ir labai gerai, kad nežinau. Niekada nenorėjau imtis to, ką gerai pažįstu, suprantu. Nematau reikalo viską paaiškinantį raktą įduoti į rankas tiems, kurie bandys šifruoti įvairios atributikos prasmes, išplaukiančias ant drobės iš pasąmonės gelmių. Užduodu tam tikrą kodą ir palieku paslaptį aiškintis tyrinėtojams. Pagal tą kodą ir kuriu paveikslą, kartais paveikslo kompoziciją užpildau nesuprantamais daiktais. Mano paveikslų šifruotojai vėliau sukuria tokių išaiškinimų istorijų, kad tik laikykis.

Vienuolika metų mokiausi Lvovo dekoratyvinės ir taikomosios dailės mokykloje, studijavau Lvovo dekoratyvinės ir taikomosios dailės institute, gavęs diplomą buvau „normalus“ dailininkas, kokius ir ruošė aukštosios meno mokyklos. Bet kai aš atvykau į Kijevą, labai nenorėjau būti tokiu dailininku.

ML. *Nenorėjote būti nei „peredvižniku“, nei socialistinio realizmo atstovu?*

I. Marčukas. Nenoriu sekti kitų pėdomis, noriu būti, jei taip galima pasakyti, kūrėju viename egzemplioriuje. Meno mokykloje buvau tipiškas „peredvižnikas“. Įsivaizdavau, kad visa, ką matau, jau savaime yra menas ir man belieka tik nupiešti, nuo medžio lapelio iki žmogaus perkelti ant popieriaus. Piešiau iš natūros ir be jos daugiau nieko neįsivaizdavau. Gyvenome geležinės uždangos sąlygomis, iš užsienio jokios meninio gyvenimo naujovės mūsų nepasiekdavo. Kaip pavyzdingas studentas meno mokykloje turėjau būti ir buvau dailininkas realistas, nes kitokių ir nebuvo ruošiama.

ML. *Tvirtinate, kad kuriant Jus neša intuicija, o rutininiai instituto reikalavimai Jums buvo tikra kankynė. Bet meno mokykla pirmiausia turi duoti amatą, o kūrybinga asmenybė toliau pati susiras savąjį kelią. Jūs intuityviai priešinotės amatui?*

I. Marčukas. Ne visai teisingai mane supratote. Mokslus baigiau raudonu diplomu, už piešimą visados gaudavau penketus (penkiabalėje sistemoje), o mano paveikslai buvo mokyklos pasididžiavimas. Tik kompozicijos turėjau ketvertą. Kompoziciją jau reikėjo sugalvoti – tai jau kūryba. Užduotis atlikdavau, bet penketo neturėjau. Taigi amatą įgijau.

ML. *Toliau nubrėžtu keliu ėjęs, būtumėte tapęs gerbiamu tarybiniu dailininku.*

I. Marčukas. Taip, bet laimei jau studijuojant institute mane bandė perlaužti profesorius Karlo Zvirinskis. Jis buvo subūręs grupę studentų, kuriuos vertino, iš kurių tikėjosi daugiau. Mes ateidavome į jo namus, daug diskutuodavome, dažniausiai teoriškai. Jis bandė mus kreipti kita linkme, negu kad buvome mokomi institute. Kartą jis atsinešė ir parodė mums nedidelį abstraktų paveikslą. Pasibaisėjau, nes tai buvo sąmokslas, maištas prieš mokymo sistemą. Net ištarti žodį *abstrakcija* buvo baugu, kadangi tai jau kvepėjo politika, pamatų griovimu mene. O mes tą paveikslą nagrinėjome, vertinome, bandėme suvokti prasmę. Ideologinė diversija, ne kitaip – to meto sąvokomis kalbant.

Kasdien po aštuonias valandas laisvalaikio

ML. *Drąsus ir vertas pagarbos prof. Karlo Zvirinskis, matyt, atkreipė dėmesį gal ne tiek į Jūsų ankstyvos kūrybos vaisius, kiek naujovėms imlią asmenybę, tuos daigus, iš kurių vėliau išaugo labai savitas dailininkas. Ar ne todėl su Jumis profesorius ir dirbo papildomai?*

I. Marčukas. Iš tikro K. Zvirinskis dirbo toli gražu ne su visais, jautė, su kuriais verta papildomai stengtis. Dar studijuodamas paskutiniuose instituto kursuose pradėjau rodyti visai naują meninę produkciją. Profesorius ėmė mane girti, sakydamas: „Žinau, Ivanka, kad Jūs ant manęs širdote, jautėtės įžeistas, bet kitaip iš Jūsų reikalauti negalėjau“. Mat buvau užsispyręs, ožiavausi, nenorėjau paklusti. Vėliau įsitikinau, kad profesorius buvo teisus. Mano lūžis įvyko po 1965 m. persikėlus į Kijevą, bet pradžia buvo Lvove. Kai pradėjau dirbti valdišką darbą Kijeve, kasdien į namus atsinešdavau bent po vieną naują savo piešinį.

ML. *Tiek daug laisvo laiko turėjote darbe?*

I. Marčukas. Kasdien po aštuonias valandas (juokiasi). Žinau, mane kai kas skųsdavo: Marčukas, girdi, ne tuo užsiima. Dirbau Ukrainos mokslų akademijos Ultrakietųjų medžiagų institute, susivienijimo „Dailininkas“ kūrybinėse dirbtuvėse. Institute buvo gaminami dirbtiniai deimantai, naudojami kaip abrazyvinės medžiagos. Jos buvo eksponuojamos daugelyje tarptautinių parodų, o mes, dailininkai,

Dailininkas Ivanas Marčukas ir jo kūrybos tyrinėtoja menotyrininkė Tamara Strypko. Už jų I. Marčuko paveikslas „Prarastos gėlės“ (1995)

Prie gyvenimo šaltinio. 1973, kartonas, tempera

užsiiminėjome niekais, įvairiais apipavidalinimo darbais. Aš greit padarydavau skirtas užduotis, o išeiti iš darbo nebuvo leidžiama, tad užsiimdavau širdžiai malonia kūryba.

Paėmęs balto popieriaus lapą pradėjau piešti nežinodamas, ką piešiu. Ir ačiū Dievui, kad nežinojau, nes tada man atsivėrė visi šliuzai, ranka vos spėdavo piešti, ką gimdė smegenys. Kažin kokia jėga būtent taip vertė daryti. Jeigu būčiau žinojęs, ką piešiu ir ką nupiešiu, būčiau metęs pieštuką šalin. Kai jau buvau prisipiešęs į valias, susikaupė daug tų pripaišytų lapų, pradėjau mąstyti: ką gi aš darau?

ML. *Pasidavėte intuicijos upės tėkmei?*

I. Marčukas. Absoliučiai atsidaviau intuicijai, antraip nesijausčiau kuriantis paveikslus.

ML. *Bet jei pritariate upės įvaizdžiui, tai bandykime eiti toliau. Nėra upės be krantų, prilaikančių upės vandenis, gal ir pristabdančių. Ar jautėtės turįs kokių nors stabdžių, t. y. upės krantus?*

I. Marčukas. Nemėgstu savo kūrybos analizuoti. Nutapiau, o visa, kas paveiksluose yra, man tarsi apsireiškė. Kai studijų laikais institute gaudavau atitinkamą užduotį, kad ir nupiešti tam tikros kompozicijos paveikslą, man būdavo didžiausia kankynė. Niekas negali patikėti, kad tiek jėgų man kainuodavo. Užduota tema mane dusindavo, neleisdavo įsibėgėti vaizduotei. Taip tęsėsi tol, kol nenusimečiau nuo kupros visų tų prievolių ir būtinybių naštos, kol neatsidaviau pasąmonės srautui. Nė vieno paveikslo nesukūriau pagal užduotą pavadinimą, pats paveikslas man pasufleruodavo pavadinimą. Paveikslas priversdavo gerokai pasukti galvą, ką nutapiau, išsiaiškinti kūrinio prasmę.

Liūdesys pakylėtas virš kasdienybės

ML. *Kiekviena tauta turi savitą požiūrį į tai, kas yra gražu, meniška. Kaip šitie kultūriniai skirtumai pasireiškia, kai Jūsų kūryba vertinama skirtinguose kraštuose? O gal neturi reikšmės?*

I. Marčukas. Tokių skirtumų nepastebėjau, nemanau, kad jie turi įtakos vertinant meną. Pradėsiu nuo Australijos, kurioje atsidūriau 1988 m., kai atsirado galimybė išvažiuoti į užsienį. Buvau pasiėmęs dešimt gerų savo paveikslų, juos galėjau parodyti tik ukrainiečių diasporos žmonėms. Visus paveikslus pavyko parduoti už 500 ar 800 dolerių, kai kuriuos ir už 300. Kai ruošiausi išvykti į Kanadą, apsilankiau vienoje australų meno galerijoje. Parodžiau savo paveikslų fotografijas. Išgirdau vertinimą: „Koks tu kvailys, kaip galėjai tokius puikius paveikslus parduoti pusvelčiui!“ O man atrodė, kad 300 dolerių – dideli pinigai.

Nuotraukos padarė įspūdį. Man pasiūlyta į Kanadą neskubėti, po mėnesio būsianti surengta mano paveikslų paroda, juos parduosiu už dešimteriopai didesnę kainą. Dirbau dieną ir naktį dvi savaites. Buvo sunku, nes nemokėjau angliškai, sudėtinga bendrauti. Mano paroda toje pačioje galerijoje buvo surengta, ir išties didesnė pusė paveikslų iškart buvo parduota. Vienas kolekcininkas pasakė: „Daug metų ieškojau tokių paveikslų. Tačiau kai kurie darbai labai pesimistiški“. Paprieštaravau: „Ne pesimistiški, bet išmintingi.“ Mano paveikslai visi išmintingi: karvės ir varnos išmintingos, net ir augalai mano paveiksluose kupini išminties.

Paukščiai išskrido į šiltus kraštus. 2007, drobė, akrilas

ML. *Bet nemažoje dalyje Jūsų paveikslų išties pakanka liūdesio.*

I. Marčukas. Didelėje išmintyje daug liūdesio, – pastebėjo poetas. Kai man pradedama priekaištauti, kad mano darbuose daug liūdesio, savo ruožtu paklausiu: „O kai jūs pradedate mąstyti, susikaupiate ties svarbiais dalykais, argi šypsotės?“ Visi gyviai mano paveiksluose mąsto, todėl tokie rimti, susikaupę.

ML. *Pasakyčiau, kad tai pakylėtas virš kasdienybės liūdesys.*

I. Marčukas. Tokiam vertinimui pritarčiau, nes tai pozityvus liūdesys, o sąvokoje *pesimizmas* jau užkoduota ir tam tikra negatyvi nuostata. Man labai svarbu, kad žmonės susimąstytų apie būties problemas.

Mažos neįžengtos teritorijos vertė

ML. *Kiek Jums svarbu, kad būtumėte savo kūryboje teisingai suprastas?*

I. Marčukas. Kad mane suprastų – būtų gerai, bet ne iki galo (juokiasi). Noriu sau pasilikti kad ir nedidelę teritoriją, į kurią niekas neturėtų kėsintis.

ML. *Jums ta mažytė teritorija ir yra pati svarbiausia kūrybos dalis?*

I. Marčukas. Jaučiuosi pakiliai žinodamas turįs tą mažą neįžengtą teritoriją. Paveikslas neturi būti galutinai perskaitytas – man svarbu. Tai, kas užslėpta, ir yra mano kūrybos variklis, neatskleisti kūrybos momentai dar leis man atverti naujus kūrybos horizontus. Jaučiu malonumą savo kūrybos vertintojams iškelti vis naujų mįslių. Man įdomu, kaip bus traktuojami nauji mano paveikslai. Aš save taip pat tikrinu.

1981 m. Moskvorečės kultūros namuose vyko mano antroji paroda Maskvoje (iš viso Maskvoje surengtos penkios parodos). Lankytojai, vyras ir žmona, apžiūrinėjo peizažus, paveikslus „Mano sielos balsas“, „Žydėjimas“ ir, berods, „Spalvotos preliudijos“. Aš tuos paveikslus sukeičiau vietomis. Sėdžiu salėje, lieju akvarelę ir stebiu lankytojus. Vyras prieina prie paveikslo, girdžiu pritariantį vertinimą: „O, o, gerai – beprocio kliedesiai“. Žmona klusniai pakartoja: „Taip, gerai, beprocio svaičiojimai“… Ten, kur jie ko nors nesuprato, tai jiems beprocio kliedesiai. Ir, žinote, aš norėjau jiems paploti – už apibūdinimą. Supratau, kad esu teisingame kelyje.

ML. *Mėgstate šokiruoti publiką?*

I. Marčukas. Ne, noriu būti tuo, kuo esu ir turiu būti. Juk kas tie mano kūrybos vertintojai buvo? Pripratę prie prėsko, iliustratyvaus tarybinio meno, nes kitokio nebuvo matę – įpratinti į parodą ateiti, pamatyti ir nugalėti. Viskas suprantama, aišku kaip du kart du – keturi. Išėjo ir viską pamiršo.

Kijevo nacionaliniame muziejuje 2000 m. buvo surengta didelė mano darbų paroda, eksponavau pusantro šimto paveikslų. Prieina nepatenkintas vertintojas: „Ivanai Stepanovičiau, mes suprantame Repiną, Šiškiną, Surikovą, Kuindžį, o Jūsų paveikslų kažkodėl nesuprantame… Bet pasakykite, kodėl nuo jų sunku atsiplėšti?..“ Šis žmogus norėjo pamatyti ir nugalėti, o čia prireikė pastangų. Viena smegenų pusė neįjungta, nedirba, nes nebuvo įpratinta įveikti sunkumų. Pamatė peizažą – gražu, o čia prireikė gerokai pasukti galvą. Ne visada iš pirmo karto pavyksta sunkesnį uždavinį išspręsti. Tai paveikslai, kuriami nervine įtampa ir prakaitu, nes privalau išreikšti, kas man apsireiškė, o savo kūriniu formuluoju žiūrovui naują užduotį. Žmonės turi būti budrūs, nes pasaulis nėra toks, kokį jie mato, pasaulis daugiabriaunis ir jį teisingai mato tik menininkas. Aš matau vieną pasaulį, kitas dailininkas pamatys kitą, trečias atskleis dar vieną visiškai naujo pasaulio briauną. Ir kiek bus tikrų menininkų, tiek bus atskleista savitų pasaulių. Gali tie pasauliai patikti ar nepatikti, sukelti gal net pasidygėjimą, bet tai ir yra menininko atskleistas pasaulis.

ML. *Nėra vienos formulės, kuri padėtų suvokti Jūsų paveikslus? Kiekvienas turime pats tą raktelį atrasti?*

I. Marčukas. Aš taip dirbu tam, kad ir man nušvistų, atsivertų tas vienintelis mano pasaulis. Būtinai turiu nustebinti save, nes tik taip sugebėsiu nustebinti ir savo žiūrovus, prieš tai jiems iškėlęs sprendimo reikalaujantį uždavinį.

ML. *Labai savotiška matematika, kuriai ne visai tinka aritmetikos dėsniai.*

I. Marčukas. Mano paveikslais savo knygų viršelius puošia medikai, fiziologai ir kitų mokslų atstovai. Apsigyvenęs Kijeve neatsitiktinai iškart patekau į fizikų bendruomenę, o būtent fizikai tuo metu sudarė pažangiausią inteligentijos sluoksnį. Jie svajojo apie naujoves ir staiga išvydo visai naują meną. Taip susidraugavome, kad net ir pirmą mano neoficialią parodą surengė ne kas kitas, o fizikai vieno savo kolegos bute. Nuo to ir prasidėjo judėjimas: paplito gandas, kad Kijeve atsirado kažkoks pusiau beprotis dailininkas, kurio darbus būtina pamatyti. Sukėliau sumaištį, mane bemat aptiko ir tie, kuriems pagal pareigas tą buvo privalu daryti.

ML. *Suko galvas prie Jūsų paveikslų ne tik meno mėgėjai, bet ir tie, kurie sekdavo kiekvieną laisvesnės minties pasireiškimą. Taip pat ir mene.*

I. Marčukas. Anksčiau išleistame mano paveikslų kataloge rašoma, kaip žymiausią Ukrainos menotyrininką prof. Dmitrijų Gorbačiovą sykį buvo iškvietę į tam tikrą tarnybą, kurioje jam buvo užduotas klausimas: „Pasakykite, kas užšifruota Marčuko paveiksluose, kokie kodai?“ Tarybinio meno „nekaltybės“ sergėtojai buvo subruzdę: kas drįso veržtis į akylai saugomo socialistinio realizmo tvirtovę, kas tas Marčukas, iš kur dabar toks atsirado? Juk buvo normalus dailininkas.

O man norėjosi būti ne tokiu dailininku, kokius mačiau aplinkui. Štai kodėl 20 metų buvau už borto, neįsileidžiamas į jokias parodas.

Bus daugiau

Kalbėjosi **Gediminas Zemlickas**

NERIMAS

Absoliutus prioritetas Kosminiame fone (2)

Pradžia Nr. 19

Gunaras KAKARAS

Žinios ir Nežinomybė

Taip, specialistai mums reikalingi, bet tai turi būti Žmogus-specialistas, o ne Specialistas-žmogus. Ir žinios reikalingos, jau nekalbant apie specifines žinias atskiroms specialybėms. Žinios reikalingos absoliučiai kiekvienam augančiam jaunam protui. Tik per žiniomis suartą dirvą, tokį rugių lauką galima nueiti iki Nežinomybės bedugnės. Yra nežinojimas ir Nežinomybė. Nežinojimas – ko aš nežinau, bet kitiems tai žinoma. Tai besimokančio nežinojimas. Toks nežinojimas skatina pažinimą, bet tik tada, kai naujas pažinimo šuolis teikia didelį vidinį pasitenkinimą, ypač kai tą nežinojimo slenkstį peržengi savo jėgomis. Ne kartą vesdamas ekskursijas Etnokosmologijos muziejuje esu siūlęs mokiniams:

– Kodėl jūs leidžiate dėti jums į burną mokytojų sukramtytą maistą – žinias? Juk vadovėliai parašyti ne genijams, o normaliems jauniems protams – jums. Todėl siūlau – rytoj sugrįžę iš pamokų paskutinį kartą paruoškite jums užduotas pamokas. Ir tai iš tiesų tegu būna paskutinis kartas, daugiau niekada neberuoškite mokytojų užduočių (juokas, džiaugsmas, plojimai!). Bet aš dar ne viską pasakiau. Po to atsiverskite kitą vadovėlio puslapį – tai, ko jums niekas sukramtyto į burną nedėjo. Prie naujo puslapio – tarsi alpinistas prie stataus uolėto kalno. Jam niekas nepadės, jis vienas, savo jėgomis, žingsnis po žingsnio, plikomis rankomis, tiksliau įtemptais pirštų raumenimis laikydamasis už uolų atbrailų ir tik kojų pirštais remdamasis ant tų pačių uolų atbrailų kyla į viršų. Tai sunku, tai labai sunku ir pavojinga (!), bet jis pats pasirinko šį maršrutą vedantį aukštyn į viršūnę. Ir pagaliau – viršūnė! Koks tai nuostabus jausmas savo jėgomis pasiekti viršūnę!

Atsivertę kitą vadovėlio puslapį jūs galite pajusti tą patį nuostabų alpinisto kopimo į pažinimo viršukalnę džiaugsmą. Štai ką jums siūlau sakydamas, kad rytoj paskutinį kartą paruoštumėt mokytojų užduotis. Būkit dviem, trimis, dešimčia puslapių pirmiau to, kas mokomasi klasėje. Bus sunku? Be abejo, bus. Gal net labai sunku, bet viršukalnės džiaugsmas atperka viską. Parašykite man, kaip sekėsi jums, išdrįsusiems eiti šiuo keliu.

Negavau nė vieno atsakymo. Nereikėtų daryti kategoriškų išvadų, bet tenka pripažinti, kad dauguma mokinių pažinimo keliu ne eina, bet yra varomi. O pastoviai varomas ir ujamas arklys savanoriškai ir su džiaugsmu vežimo vežti tikrai nepradės.

Taip, tai dar viena šiandienės pedagogikos bėda – beatodairiškas žinių krovimas į mokinių galvas ir iš to išplaukia mokinių abejingumas ir konfrontacija. Žinių perdavimas turėtų būti abipusiškai malonus, kai mokinyje yra subrandinta pažinimo motyvacija ir džiaugsmas. O tokia motyvacija yra bendražmogiškų vertybių dalis, įgimto ir paskatinto (bet ne prievarta ir ujimu nuslopinto) smalsumo, noro sužinoti, pažinti.

Bet grįžkime prie Nežinomybės – tai, ko nėra jokiose enciklopedijose, tai, ko niekas Žemėje dar nežino, nė vienas Nobelio premijos laureatas – pažinimo ir mokslo pirmųjų linijų apkasai, už kurių plyti Nežinomybės erdvės, talpinančios naujus dėsnius, naują pasaulio supratimą, naujus pažinimo klodus, naujas galimybes.

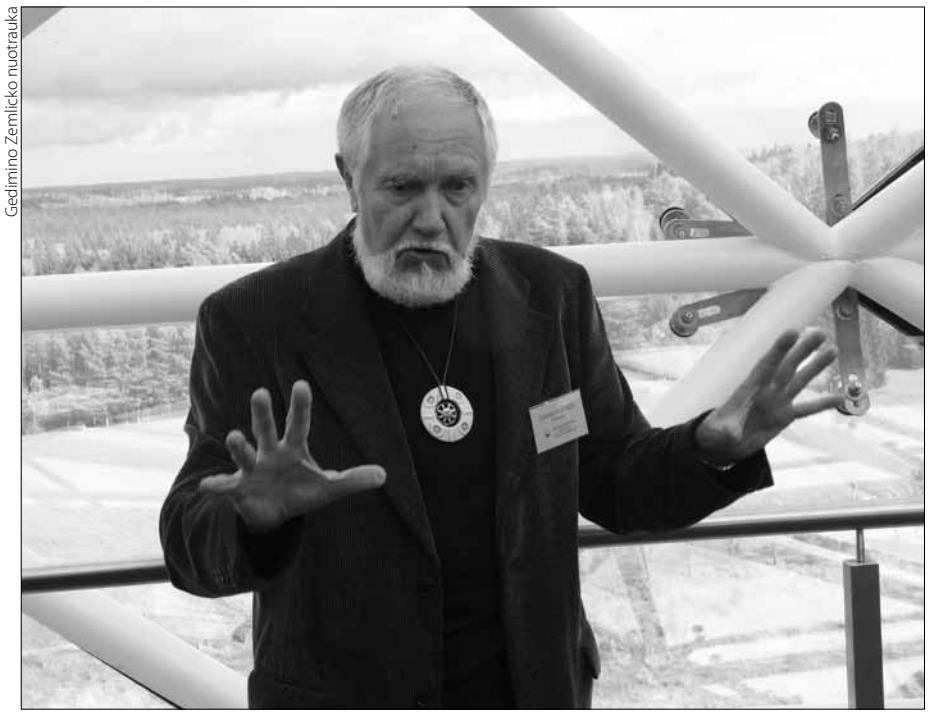

Gedimino Zemlicko nuotrauka

Gunaras Kakaras savo karalystėje – Lietuvos etnokosmologijos muziejaus apžvalgos aikštelėje

Pasiekti Nežinomybę, pajusti jos dvelksmą, patirti jos didybę – tai tarsi Selindžerio bedugnė rugiuose. Tikro Mokytojo tikslas būtų atvesti savo mokinius prie tos bedugnės, susikabinti rankomis ir, atsargiai prie jos priartėjus, pažvelgti į jos gelmę: „Štai, mielieji, mes vadovėlių, dėsnių, formulių ir faktų pagalba perėjome per ištyrinėtą mus supančio pasaulio dalį ir priėjome prie tos dalies ribos. Dabar jūs žvelgiate į tai, ko dar niekas pasaulyje nežino – Nežinomybės pasaulis atsiveria prieš jus – savo intelektu, darbais, pastangomis, kūryba jūs galite į jį įžengti – tai nuostabus nepakartojamas, sukrečiantis pažinimo jausmas. Jeigu tas jausmas jus pasiekė, jeigu ta Nežinomybės nuostaba jus sukrėtė, tai sukrėtė visam gyvenimui – žinios, žinojimas, pažinimas tampa neatskiriama jūsų asmenybės dalimi. Bet tik per žiniomis suvešėjusį lauką eidamas gali pasiekti Nežinomybę – kito kelio prie šios bedugnės rugiuose nėra."

Tai stipri mokymosi ir pažinimo motyvacija, tik reikia sugebėti ją pateikti jaunam žmogui, sugebėti pateikti, kaip nuostabų ir nesibaigiantį gyvenimo nuotykį. Paaiškinti, kad net neįžengus į Nežinomybės erdvę galima su ja, su Nežinomybe, bendrauti. Tas bendravimas – tai klausimai į Nežinomybę. Klausimai be atsakymų, bet su įspūdingu iš begalinių Nežinomybės tolių atsklidusiu tavo klausimų aidu. Tas aidas – taip pat visam gyvenimui.

Deja, kalbant apie klausimus mokyklose, realybė kita. Klausimus užduoda mokytojai, o mokiniai 12 metų yra kalami prie atsakymų kryžiaus – iš jų reikalaujama tik atsakymų – jie turi žinoti, mokėti, atsiminti. Taip per tuos 12 metų juose užmušamas gyvas vaikystės smalsumas – klausimų lavina tėvams, klausimų lavina sau ir mokytojams. Ar kada nors kurioje nors mokykloje po užduotos pamokos, kitą dieną mokiniai bus vertinami ne pagal atsakymus – ką išmoko, ką atsimena, bet pagal klausimus, kuriuos pagimdė išmokta pamoka ir kurie veda į kitą vadovėlio puslapį, į geidžiamą, tikrą pažinimą?

Drįstu teigti, kad klausimai, gimstantys tavyje, yra daug kartų svarbesni už atsakymus. Atsakymus galima rasti vadovėliuose, enciklopedijose, o klausimai vedantys į pažinimą gali gimti tik širdyje ar galvoje. Žmogus, gyvenantis nesibaigiančių, nuolatinių klausimų erdvėje yra gyva, siekianti ir kurianti asmenybė. Žmogus be klausimų, net ir labai daug žinantis, geriausiu atveju yra tik geras specialistas. Žinoma, kalbu apie Mokytojo aukštąjį pilotažą, bet mokytojas niekada netaps Mokytoju, nesiekdamas aukštojo pilotažo. Neturiu recepto, kaip šiandieninius mokytojus pakeisti Mokytojais, kaip jauni tėvai galėtų tapti Tėčiu ir Mama.

Gunaro Kakaro fotoetiudas

Halas aplink mėnulį

Bet esu nuoširdžiai įsitikinęs, kad tą užburtą ratą: šeima–darželis–mokyklagatvė–internetas ir televizija–retkarčiais bažnyčia ir vėl šeima–darželis... – reikia iš esmės renovuoti, gydyti. O vaistas, deja, tik vienas – bendražmogiškos vertybės, sąžinės dirvoje išaugintos.

Žinoma, bet kokia kita to vaisto diegimo forma yra sveikintina, tačiau tikrų pokyčių galima tikėtis tik tada, kai ši gydymo procedūra taps pirmaeiliu konstitucijoje įtvirtintu valstybės uždaviniu: *absoliutus Lietuvos Respublikos prioritetas yra žmogus, jo ugdymas nuo pat gimimo, puoselėjant ir tvirtinant šeimą, kaip pagrindinį bendražmogiškų vertybių šaltinį, iškeliant mokyklas ir mokytojus, kaip aukščiausią tų vertybių įtvirtinimo instituciją.*

Gatvė, Donkichotai ir Ministrai

Bet po mokyklos ir lygiagrečiai su mokykla yra ir bus gatvė, televizorius, internetas, brutalių, pelno siekiančių kino filmų tvanas. Niekas man neįrodys, kad jaunam, brėstančiam jaunimui galimybė kiekvieną laisvą akimirką internete matyti pornografijos gyvuliškumą, ar filmuose aukštinamą jėgos, prievartos ir žudymo „vyriškumą" yra žmonijos ir demokratijos pasiektos žmogaus teisių ir laisvių viršukalnės.

Kur Lietuvoje tie žurnalistai, tie Donkichotai, su dvasiniu užsidegimu šioje, norisi sakyti, ašarų pakalnėje, šioje susitaikėliškoje su blogiu visuomenėje, aukštinantys bendražmogiškų vertybių šeimos židinius, žmones, kurie per at-kaklų darbą sukūrė fizines, kultūrines ar dvasines vertybes ir jas dalija kitiems – kur jie? Tuo tarpu, deja, mūsų spauda ir televizija užpildyta be darbo šlitinėjančių Lietuvos milijonierių prabangiais apdarais ir neskoningais namais, namais pastatytais ne savo lėšomis, tačiau jų savininkai Lietuvos „elitu" vadinami. Taip, yra skambiais pavadinimais papuoštų televizijos laidų, bet kai žinai jų užkulisius ir pagrindinį tikslą – reitingų siekį, kai kriterijus yra ne tiesa ir teisingumas, bet intrigos ir sensacijos efektas – nerandu Lietuvoje tikrų žurnalistų-donkichotų, nors nedidelė dalis tų, kurie galėtų jais būti, kaltai šypsosi ir sako – o pragyventi juk reikia...

Taip, jaučiu, kad ir Jūs vėl šypsotės, skaitydami šito idealisto mintis. Gal iš tiesų esu idealistas, bet kartu suprantu, kad idealams tapti realybe reikia tvirto pagrindo po kojomis. O tas pagrindas, žinoma, ne atskirų donkichotų pakelti skydai, nuleisti antveidžiai ar su ištiestomis ietimis šuoliuojantys prieš besisukančius malūnus – jie vis tiek sukasi ir suksis. Reikia nuosekliai, neatidėliojant, visu frontu, pagrindiniu konstitucijos principu, absoliučiu valstybės prioritetu, tarsi rentgeno spinduliu, peršviesti visą įstatymų, įsakymų, potvarkių, normų ir normatyvų sistemą ir papildyti, pakeisti ar atsisakyto to, kas sudarytų nors mažiausią plyšelį apeiti valstybės ir mūsų visų absoliutų prioritetą, kurio tik vienas tikslas – žmogaus tapsmas Žmogumi.

Kaip minėjau, tai ne metų ar dešimt-mečių darbas – tai dviejų, trijų kartų koregavimo darbas. Dar kartą sugrįšiu prie mokyklos – tikri Mokytojai į mokyklą gali ateiti tik iš tikromis bendražmogiškomis vertybėmis gyvenančios šeimos, tik iš dvasinių vertybių ugdymu paremtos mokyklos. Didžiulę paramą šiame darbe galėtų atlikti Lietuvos tradicinės religinės konfesijos, jeigu sugebėtų pakeisti savo veiklos prioritetus nuo nekintamų tikėjimo dogmų prie daug kilnesnio tikslo – žmogaus ugdymo, žmogaus dvasinės kokybės pakėlimo virš dabar dominuojančio vartojimo, turėjimo ir pasitenkinimo sindromo.

Ir dar – kol su besikeičiančiais ministrais žaisime politinius ir ambicijų žaidimus, kol Seime, tvirtindami ateinančių metų biudžetą, kaip šunys urgzdami, bet su sukąstais dantimis tampysime plyštančią į gabalus biudžeto antklodę, palikdami kultūros ministrui nubyrėjusius skutus (koks akivaizdus gamybos-vartojimo prioritetas!), kol bendru partijų sutarimu kultūros ministru nebus skiriamas tikrai to vertas asmuo mažiausiai 6–8 metams, kol ministras su savo ministerijos ir ekspertų komanda nesuformuos *kultūrai atsiveriančios valstybės strategijos*, kol ta strategija nebus patvirtinta aukščiausiu lygiu ir neduos pelnytų vaisių – kalbos apie kultūros gyvybišką reikšmingumą tautai taip ir liks kalbomis. Tai liečia ne tik Kultūros ministeriją – aukštesni reikalavimai taikytini visai Vyriausybei, jau nekalbant apie Seimą ir visas likusias valstybės institucijas.

Puikiai suprantu, kad ne šventieji puodus lipdo – priėmus naujas įstatymų pataisas, tų įstatymų vykdytojai netaps kitokie, nepakeisime rytdienos mokytojų ir teisėjų. Pasikartosiu – tai ilgų dešimtmečių nuoseklus ir atkaklus darbas – įstatyminiu frontu bei nepaliaujamu dorovinių, moralinių ir etinių nuostatų diegimu ir aukštinimu, atvesti visuomenę iki bendražmogiškų vertybių, kaip vienintelio egzistencijos pagrindo priėmimo. Tada A. de Sent-Egziuperi žodžiai, kad didžiausia pasaulyje vertybė yra ryšiai tarp žmonių, taps artimi ir suprantami kiekvienam.

Bet lieka viena, pati sudėtingiausia problema, pats atsakingiausias lūžio taškas – kas inspiruos, nenuginčijamai pagrįs to vienintelio kelio pradžios neišvengiamybę – konstituciją papildančių punktų absoliutų būtinumą? Kieno tai galėtų būti iniciatyva – Prezidento, Vyriausybės, Seimo, politinės partijos, visuomeninių organizacijų ar Lietuvos kultūros kongreso? O gal dar yra mums nežinomų Donkichotų, kurie rytoj pradės rinkti tautos parašus konstituciniam referendumui Lietuvoje?

Mielas skaitytojau, čia ir galėtume sustoti, toliau nebeskaityti, jeigu apsiribotume tik Lietuvos problemomis.

■ Nukelta į **9 p.**

Ar tautinė kultūra yra civilizacijos vertybė, ar Europos Sąjungos integracijos kliūtis?

Spausdiname 2013 m. spalio 25 d. LR Seime vykusioje konferencijoje „Lietuvos valstybės tvarumas ir tautos ateitis Europos Sąjungoje " Juozo Algimanto Krikštopaičio perskaitytą pranešimą.

Vienas iš paskelbtų konferencijos programos darbų – kaip buvo nurodyta pradiniame kvietime –nusakomas taip: rasti būdus „sutelkti tautą" bendriems siekiams. Tai ambicingas konferencijos iniciatorių žingsnis. Tad pradėkime nuo šio pagirtino įsipareigojimo aptarimo.

Kryptingiems veiksmams, sutelkiantiems tautą, visuomenę ar bendrijas, reikia tvirtų, aiškiai formuluojamų argumentų, kurie pateisintų siūlomą idėją ir jos realizacijos būdus. Argumentai, palietę skaudžiausias žmonių gyvenimo problemas, taps elgsenos motyvu, telkiančiu ir siejančiu visuomenės narius. Motyvacijos argumentu taip pat gali tapti iškili asmenybė, kurios reputacija ir kompetencija būtų be priekaištų. Deja, tokios asmenybės Lietuvoje kol kas nėra ir nesimato jos paniurusioje padangėje. Tad lieka problemiškai nelengvas pokalbis apie kitus motyvuojančius argumentus.

Pradėkime nuo elementaraus klausimo „Kas kliudo rasti tinkamus mūsų reikalui argumentus?" Kliūčių priežastys akivaizdžios, todėl sakau nedvejodamas:

- Palaužtas visuomenės pasitikėjimas svarbiausiomis valstybingumo pagrindus sudarančiomis institucijomis: Seimu, vyriausybe, teismais, prokuratūra. Įsidėmėtinas faktas: apklausos duomenys rodo, kad visuomenė kol kas labiausiai pasitiki gaisrininkais, bažnyčia, krašto apsauga (kariuomene) – institucijomis, kurioms rūpi saugus žmonių gyvenimas ir jų dvasiniai reikalai;
- Įsivyravęs visuotinas nepasitikėjimas visais ir viskuo. Šis veiksnys „atomizavo" gyventojus – įsivyravo susvetimėjimas, uždarumas, asmeninių reikalų sureikšminimas;
- Pakrikusi vertybinė žmonių orientacija. Dėl šios priežasties įsigali banalybė, plinta kičas mene ir buityje, klesti pramogų industrija. Toje sumaištyje, nukreiptoje į savanaudiškus tikslus, praranda turinį tokios pamatinės tarpusavio santykius nulemiančios sąvokos, kaip *pareiga*, *sąžinė*, *garbė*, *ištikimybė*, *solidarumas*, *atsakomybė* (*už šeimą*, *tautą*, *valstybę*).

Manau, pateiktam klausimui „Kas kliudo sutelkti visuomenę?" pakaks šių trijų atsakymų, kad būtų galima suvokti, kokia pavojinga susiklostė situacija, apsunkinsianti pastangas sutelkti visuomenę kryptingai veiklai. Ir vis dėlto pamėginti sutelkti žmones verta, nes atsidūrėme ties riba, už kurios prasideda nevaldomi irimo ir degradacijos procesai, paruošiantys palankią dirvą savivalei. Vienas iš tokių ryškėjančių ES valdovų ruošiamos savivalės ir smurto pažymių – kol kas slepiamas siekis Baltijos pakrantės čiabuvius suvaryti į rezervacijas, kad išlaisvintuose plotuose atsirastų vietos pabėgėliams iš Afrikos ir Oriento. Šiandien akivaizdu, kad tokiam „kilniam" užmojui „gelbėti žmoniją" yra nusiteikusi ES. Beje, „gailestingieji" geradariai pasirūpintų ir aborigenais: jie „leistų" varguoliams valyti turčių batus, galbūt net pasiūlytų etniniais drabužiais pasirėdžiusiems linksminti turistų būrius, pasišovusius regėti ES pakraščių egzotiką. Ir dar viena pastaba: jei mums, vargo pelytėms, leistų prasibrauti į Briuselio užkulisius, pamatytumėme tai, kas priverstų mus skubiai bėgti iš griūvančios, bet dar nespėjusios įsigalėti imperijos, kurios metodai ir tikslai nukopijuoti iš Kremliaus ir buvusio nacistinio Berlyno. Tą situaciją mato mūsų ES parlamentarai, bet jie tyli. Akivaizdu, kad tuo piktintis labai nenaudinga, mat jų apžergtos kėdės labai pelningos.

Išdėstęs įvadines pastabas, paryškinančias pasiūlytos temos aktualumą, jau galiu trumpai išsakyti savo mintis, skirtas svarstyti.

***

Tautos kaip civilizacijos vertybės temos aptarimą pradėsiu nuo Klodo Levy-Stroso (Claude Lévi-Strauss) studijos „Rasė ir istorija", kurią itin vertina pasaulio mokslinė visuomenė. Be to, jos reikšmę pripažino ir atitinkamos Jungtinių Tautų institucijos, iki šiol savo programose realizuojančios studijoje iškeltas idėjas. Nors šis veikalas pasirodė prieš kelis dešimtmečius, tačiau knygoje pasiūlytos išvados apie galimus ateities įvykius pasiteisino. Lygiai taip pat pasiteisino įvykių seka, numatyta Elvino Toflerio (Alvin Toffler) veikaluose. Pastarąjį autorių primenu, nes jo kaip ir Levy-Stroso darbai yra tiesiogiai susiję su pasiūlytos temos nagrinėjimu. Mano temos pagrįstumą patvirtina neseniai pasirodžiusi britų profesoriaus Rodžerso Skriutono (Roger Scruton) studija „The Need for Nations" (2004)[1]. Atkreipęs dėmesį į paminėtas mokslo elito figūras, dabar galiu eiti prie temos esmės.

Tyrimai rodo, kad civilizacijos ir jos esminių struktūros elementų – imperijų ir valstybių gyvybingumą lemia jose esančių kultūrų skirtingumas. Kuo didesnis tarp jų, t. y. tarp savarankiškas kultūras atstovaujančių etninių grupių bei kitokios prigimties sambūrių[2], esantis „diferencinis nuotolis" (atstumas tarp skirtingų kultūrų), tuo tvirtesnė civilizaciją ar valstybę sudarančių elementų koalicija, kitaip tariant, tuo efektyvesnė etninių grupių koegzistencija (sandrauga). Tyrimai taip pat liudija, kad silpnėjant savarankiškų kultūrų raiškai, senka ir civilizacijos galios, mažėja jos stabilumas. Kultūrų raiška silpnėja dėl įvairių priežasčių. Dvi iš jų paminėsiu – tai kultūrą maitinančių resursų nykimas ir ryškių individualybių niveliacija. Yra būdų stabdyti ar net skatinti kultūrų skirtybes, bet tai jau kita tema.

Remiantis paminėtų autorių ir žymių sociologų bei kultūros antropologų tyrimais galima teigti, kad „Tauta kaip autentišką kultūrą ugdantis subjektas yra civilizacijos vertybė". Tai apibendrinantis teiginys. Kalbant apie geografiškai konkrečią lokalizaciją, „Tauta yra etnoso tapatumo išraiška, kurio tęstinumu rūpinasi šviesuomenė, kurdama intelektines vertybes".

Priėmę teiginį, kad tauta yra civilizacijos vertybė ir susipažinę su atraminėmis mūsų temos sąvokomis, galima eiti toliau.

Šiandien stebėdami ES veikėjų sprendimus bei drausminančius jų grasinimus, apie kuriuos nuolat rašo mūsų ir pasaulio spauda, susiduriame su faktais, keliančius sumaištį piliečių galvose. Tuo labiau, kad Vengrijos ar Kroatijos savarankiškumo požymiai, susilaukę iš ES griežtų sankcijų, liudija liūdnas mūsų perspektyvas.

Priminsiu – garsusis prognostikas Elvinas Tofleris (Alvin Toffler) pasiūlė mūsų ausiai nemalonią išvadą: visiškas valstybių suverenumas ir nepriklausomybė yra tik utopija, nes visuomenės, siekiančios socialinės gerovės, jungiasi į tarpusavyje ekonomiškai priklausomą globalią sistemą. Šis pripažintas prognostikos autoritetas, tęsdamas savo tyrinėjimus, suformulavo kitą išvadą: Europos Sąjungai, pretenduojančiai tapti supervalstybe, iškils sunkiai sprendžiamų problemų, nes bus labai keblu sukurti efektyviai veikiantį suverenių valstybių darinį. Manau, jis teisus. O vis dėlto liūdniausia tai, kad ES net nežada kurti suverenių valstybių sandraugos – ji įžūliai konstruoja centralizuotą, naujos formos imperiją, pasižyminčią mums jau žinomomis totalitarizmo ydomis. Ir štai ką apie ES sako patyręs akademinės bendruomenės autoritetas Rodžeras Skrutonas: „Vienintelis imperijos kūrimo stabdis – nacionaliniai Europos žmonių sentimentai"[3]. Taigi civilizacijos vertybė *tauta*, Europos imperijos kūrimo programoje tampa esmine kliūtimi. Tai reiškia, kad viskas, kas susiję su tautine savimone, su išskirtinumu, su tautiniu tapatumu bei savarankiškumu bus naikinama iš peties. Kad būtų aiškesnis mano išdėstyto svarstymo turinys, matau reikalą dar pratęsti Rudžero Skrutono teksto citavimą: „<...> politiniam procesui Europoje buvo suteikta kryptis. Tačiau tai nebuvo kryptis, kurią pasirinko Europos žmonės. Priešingai, daroma viskas, kad europiečiai neturėtų galimybės rinktis, kadangi tokiai galimybei atsiradus jie atmeta iš „viršaus" primestą planą. Taigi matyti, kad politinis procesas krypsta centralizacijos, hierarchinės kontrolės, neišrinktų biurokratų ir teisėjų diktatūros, nacionalinių parlamentų priimtų įstatymų atmetimo, konstitucinių sutarčių, sukurtų jų nederinant su piliečiais, link. Dabartinės krizės metu Europos elitas, kurį iš esmės sudaro prancūzų ir vokiečių valdantieji sluoksniai, prisiėmė sau teisę nušalinti demokratiškai išrinktas valdžias Graikijoje ir Italijoje ir į jų vietas pasodinti savo vietininkus. Tuo tarpu Vengrija spaudžiama pasiaiškinti dėl priimtų įstatymų. Akivaizdu, kad politinis procesas juda imperialistinės valdžios link,<...>. Tad matome: vienintelis imperijos kūrimo stabdis – nacionaliniai Europos žmonių sentimentai, kylantys iš jų kultūros šaknų, iš jų autentiškos istorinės patirties ir dar iš neišnaikintos tautinės savimonės.

Politinei Europos klasei nepatinka nacionaliniai sentimentai, todėl stengiamasi juos demonizuoti, praktiškai bet kokiai jų raiškai priklijuojant fašizmo, rasizmo ar ekstremizmo etiketę. Pastaruoju metu Vengrija kaip tik yra atsidūrusi puolimo centre, kadangi esama vyriausybė iškėlė nacionalinio tapatumo ir nacionalinių sentimentų svarbą. Tokia Vengrijos politika iššaukė stiprią ES reakciją". Beje, priminsiu: prieš porą dienų (2013 10 22) į Vilnių atvyko ES emisaras Lukas Žajė (Luca Jahien); dabar jis mūsų politikams aiškina apie tautinių sentimentų keliamą pavojų – mat jis ugdo ekstremizmą.

Dabar jau akivaizdu, kad pripažinus tautą kaip unikalią pasaulio vertybę, tektų taip pat pripažinti, Rodžerio Skrutono žodiais tariant, „<...>, kad Europos projektas yra iš principo neįmanomas. <...>. Bendros Europos projektas pasmerktas subyrėti ir su savimi nusmukdyti mūsų žemyną. Problema ta, kad Europos elitas nesupranta to, todėl skendi iliuzijose ir tuščiose ambicijose". Tad tokia mūsų perspektyva.

Baigdamas pasakysiu tiesiai: dabar vykstantis liūdnai juokingas spektaklis, kurį mes visi stebime, vadinasi „Lietuvos pirmininkavimas ES Tarybai". Nuostabu tai, kad mes pasijutome laimingi: mums „leido", švaistant didžiules lėšas, suvaidinti džiaugsmingą varguolių „šou". Tai tragikomiškas teatriuko iš nuskurusio bažnytkaimio farsas, prašyte prašantis pavadinimo „Drąsiai žengiame į saulėtą rytojų". Pagaliau svajonės pildosi: savo sapnuose jau regime *Drąsios Lietuvos* įvaizdį.

Juozas Algimantas Krikštopaitis

[1] *The Need for Nations,* 2004 (*Tautų egziztencijos poreikis* – liet. prasminis pavadinimo vertimas, – J. A. Kr. pastaba).

[2] Turima galvoje konfesinės, profesinės, ekonominės, politinės bei interesų grupės.

[3] Knygos ištrauką vertė Tomas Matulevičius (Mėnraštis *Tribūna*, 2013, nr. 14).

Atkelta iš **8 p.**

Tačiau mano profesija, žmonijos egzistencijos trukmės pojūtis Visatos laiko begalybėje neišvengiamai veda nuo Lietuvos mokyklų problemos prie žmonijos išlikimo problemos – žmonijos išlikimo kosminiuose laiko mastuose.

Teisės ir laisvės be išlikimo garantijos

Toks vienos valstybės (Lietuvos!!!) juridinis, moralinis ir etinis vystimosi kelio posūkis sukeltų kai kurias konfliktines juridines situacijas Europos Sąjungoje. Turiu galvoje tarptautines žmogaus teises ir laisves ir galimą jų dalinį apribojimą absoliutaus prioriteto šviesoje.

Skaitau Franko Fennerio, Australijos nacionalinio universiteto mikrobiologijos garbės profesoriaus prognozę, kad žmonių rasė išnyks per ateinančius 100 metų, praneša „Daily Mail". Jo teigimu, „žmonės nesugebės išgyventi demografinio sprogimo ir nekontroliuojamo vartojimo".

Cituoju ir kitų šaltinių prognozes. „Mokslininkai, 2012 m. dalyvaujantys „Global Catastrophic Risk Conference" suvažiavime Jungtinėje Karalystėje, dalyvavo neformalioje apklausoje, kuria siekta įvertinti grėsmes žmonijai. Mokslininkai tikimybę, kad žmonija išliks bent iki 2100 metų, įvertino vos 19 procentų."

„Iki šiol jokia katastrofa dar nekėlė grėsmės visai žmonijai, tačiau žinomi JAV biologai Paulas ir Anne Ehrlichai išskiria du veiksnius, galinčius sukelti civilizacijos žlugimą – populiacijos perteklių ir besaikį vartojimą."

„JAV rašytojo Derricko Jenseno nuomone, didžiąsias žmonijos problemas sukelia auganti gamyba. O jos augimą skatina nemažėjantis žmonių noras vartoti daugiau ir daugiau bei užsiropšti kuo aukščiau savo kultūros hierarchijos kopėčiomis."

„Ekonominės ir gamtos katastrofos bus neišvengiamos, jeigu turtingosios šalys nesumažins vartojimo, o pasaulio gyventojų skaičius nesiliaus augęs", rašo *guardian.co.uk.*

„Reikia kuo greičiau stabilizuoti pasaulio gyventojų skaičių ir sumažinti išaugusį vartojimą turtingose šalyse, kad išvengtume „ekonomikos ir aplinkos negandų judėjimo spirale žemyn", perspėjama svarbioje Didžiosios Britanijos Karališkosios draugijos ataskaitoje.

„2013 m. prieš prasidedant Pasaulio ekonomikos forumui Davose, britų labdaros organizacija „Oxfam" paragino stambaus kapitalo verslo atstovus ir pasaulio lyderius dėti visas pastangas kovojant su skurdu ir nelygybe. „Oxfam" duomenimis, 100 turtingiausių planetos žmonių praėjusiais metais uždirbo pakankamai, kad pasaulyje visiems laikams būtų išnaikintas skurdas."

„Garsus kabalos mokslo tyrinėtojas Michaelis Laitmanas įsitikinęs, kad išbristi iš pasaulį apėmusios globalios ekonominės krizės įmanoma tik žmonijai iš esmės pakeitus požiūrį į save ir pasaulį. Jo manymu, šiandien mes pribrendome iki šiol nepasiteisinusiam utopinės visuomenės modeliui, kai žmonės gamins tik tiek, kiek reikia patenkinti pagrindinius poreikius, o pagamintos gėrybės bus dalijamos po lygiai. Jo klausia:

– Savo kalbose esate minėjęs, kad žmonija gali labai žūti greitai – per pastaruosius 20 metų. Kodėl tiek mažai duodate jai laiko?

– Tai ne tik mano idėja. Mūsų institute dirba dešimtys mokslininkų, kurie bendradarbiauja su tūkstančiais viso pasaulio mokslininkų. Gamta iš tiesų mums praneša, kad jei norime išlikti, turime būti globalūs, turime vienytis. Gamtoje viskas su viskuo susiję, tačiau žmogus supriešina save su gamta. Šiandien atsidūrėme tokioje priešpriešoje su savo prigimtimi, kad mums gresia susinaikinimas."

„Jungtinės Tautos (JT) 2013 m. birželį paskelbė prognozes, kuriomis remiantis, iki 2050 m. planetoje gyvens 9,6 mlrd. žmonių."

„2012 m. birželio mėnesį moksliniame žurnale „Nature" pasirodė Kalifornijos universiteto profesoriaus Anthony Barnosky ir dar dvidešimties autorių bendras straipsnis, kuriame teigiama, jog dabar dėl žmogaus veiklos jau yra pakeista apie 43 proc. žemės paviršiaus ir skaičiuojama, jog situacijai nesikeičiant 2025 m. bus pasiekta kritinė 50 proc. riba."

Atkreipkite dėmesį – cituoju tik labai mažą dalį mąstančių žmonių iš viso pasaulio su dideliu nerimu išsakytų minčių. Tokią šiandien niūrią ateities prognozių mozaiką lemia demokratinio pasaulio žmonių teisės ir laisvės eiti gamybos-vartojimo-turėjimo keliu. Klausimas kas svarbiau: ar žmogaus teisės ir laisvės, ar žmonijos išlikimo dilema? Žmonijos išlikimo svarba yra nediskutuotina, o kad šiandieninės žmogaus teisės ir laisvės būtų žmonijos išlikimo garantas, tenka suabejoti.

Bus daugiau

GARSŪS KAUNIEČIAI

ZAMENHOFAS IR KAUNAS

Vytautas ŠILAS

Mūsų žemietis, Balstogėje gimęs litvakas Lazaris Zamenhofas (vadintas ir Liudviko Zamenhofo vardu) 1885 m. atvyko medicininei praktikai į Veisiejus. Čia jis parengė spaudai tarptautinės esperanto kalbos vadovėlį. Nuoširdžiai tikėjęs, kad geroms idėjoms įgyvendinti reikia tik rasti tinkamų priemonių, jis sukūrė neutralų kalbos tiltą bendrauti skirtingoms tautoms – „bendrą kalbą“. Leidėjo ieškojo dvejus metus – niekas nenorėjo rizikuoti savo pinigais. O pats Zamenhofas jų neturėjo.

Kas galėjo sieti Zamenhofą ir Kauną? Ar tik tai, kad Lietuvą jis vadino savo tėvyne, o jo žmona buvo iš Kauno? Apie Kauną yra girdėję viso pasaulio esperantininkai, mat Kaune susilaukta finansinės paramos leidybai (vadovėlis išėjo 1887 m. liepos 26 d. Varšuvoje)! Po sužadėtuvių jis gavo net 10 000 aukso rublių paramos iš uošvio!

L. Zamenhofo žmona Klara (taip ji buvo vadinama esperantininkų ir paties Zamenhofo) buvo Kauno verslininko Aleksandro (Senderio) ir Godos (Hadasos) Zilbernikų dukra. Tėvas, gimęs 1832-01-30 Viekšniuose (Telšių apskr.), miręs Varšuvoje, buvo muilo fabrikėlio Kaune bendrasavininkas kartu su kažin kokiu J. Ščeranskiu. Motina buvo kilusi iš turtingos Belochų šeimos Balstogėje. A. Zilbernikas vedė Balstogėje. Abu Zilbernikai į Kauną atsikėlė iš Balstogės! Mat paprastai, pagal žydų tradiciją, jaunikiui dažniausia tekdavo apsigyventi ne savo tėvų, o jaunosios namuose.

Zilbernikai turėjo aštuonis vaikus: vyriausius Josifą ir Rozaliją, Kadišą (Konstantiną, g. 1853), Mejerį (g. 1865), Terezą (Tereziją) ir dar dvi mergaites (jų vardai nežinomi). Klara buvo jauniausias vaikas Zilbernikų šeimoje.

Zamenhofo svainė, metais vyresnė Klaros sesuo, Tereza Kocinienė (Zilbernik) savo atsiminimuose 1937 m. žurnale „Litova Stelo“ Nr. 4 išspausdino trumpus atsiminimus apie L. Zamenhofą. Juose rašė: „Kai Zamenhofas savo artimiesiems pasakė apie ketinimą išleisti knygą apie tarptautinę kalbą, jie palaikė jį nenormaliu žmogumi. Tik mano miręs tėvelis suprato Zamenhofą, mielai parėmė jį, davė jam reikiamų lėšų leidybai.“ Žinoma, kad dar prieš jungtuves jų tėvas pasakęs dukrai: „Tavasis Lazaris yra genijus, jo laukia Šventa misija“.

Po rusakalbiams skirto esperanto kalbos vadovėlio tais pačiais 1887 m. išėjo šio vadovėlio laidos lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. Po to dar kelios knygelės. Viskas uošvio lėšomis! Taigi, be Kauno verslininko Zilberniko paramos esperanto kalba būtų likusi vienu iš daugelio tarptautinės kalbos projektų ir nebūtų išėjusi į platųjį pasaulį! Maža to, pats uošvis, nepaisęs savo garbingo amžiaus, neilgai trukus išmoko šią kalbą, su žentu ėmė susirašinėti esperantiškai, prenumeravo to meto esperantišką spaudą.

Kada L. Zamenhofas apsilankė Kaune? Tereza teigė: „Liudvikas ir Klara susipažino Kaune! [...] Kartą jis mūsų namuose buvojo apie dešimt dienų“. O kitą kartą, anot jos, Zamenhofas buvo išreiškęs norą Kaune pabūti ilgiau.

Buvęs Zilbernikų namas, dabar Lietuvos esperantininkų sąjungos būstinė, 2012 m.

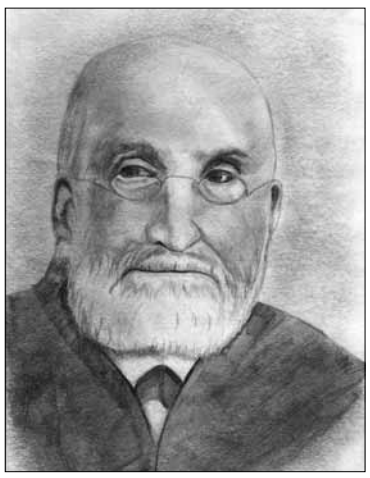

Aleksandras Zilbernikas, R. Pušklevič piešinys pagal seną fotografiją

Klara Zamenhof (Zilbernik), 1887 m.

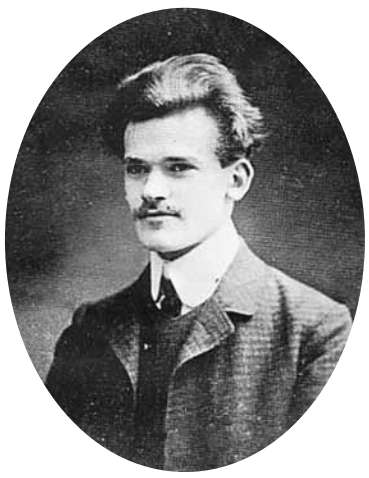

Lazario Zamenhofo vaikai Sofija ir Adomas

Kas teisus, ar pats Zamenhofas rašęs, kad su savo žmona jis susipažino Varšuvoje, ar svainė Tereza? Jūs net neabejosite, kad teisus Zamenhofas. Neskubėkite su išvada, nes teisios yra abi pusės. Lazaris Zamenhofas su Klara (Keila) Zilbernik pirmą kartą susitiko 1886 m. rudenį (pas Varšuvoje gyvenusią ištekėjusią Klaros seserį Rozaliją), o vedė ją jau gavęs pinigų pirmajai knygai. Tarp šių dviejų įvykių jaunasis turėjo būtinai atvykti į Kauną. Čia senamiesčio *Pažeskaja* (liet. *Pažų*) gatvėje Nr. 3 gyveno Klaros tėvai Zilbernikai.

Tradicinis ritualas reikalavo iš Zamenhofo, kad jis susipažintų su tėvais, o tėvo paprašytų Klaros rankos. Ritualas numatė dvi procedūras: piršimąsi su susipažinimu (*Šiduch*) ir sužiedotuves – (*Eirusin*). Litvakai, kaip žinia, dažnai apjungdavo šias procedūras. 1887 m. kovo 30 d. įvyko 28 metus pradėjusio Lazario ir 23-rių metų Keilos jungtuvės. Neabejojama, kad jos įvyko Kaune toje pačioje *Pažeskaja* gatvėje dar 1850 m. pastatytoje romantizmo epochos ir iki šių dienų išlikusioje sinagogoje. Dabar tai L. Zamenhofo g. Nr. 7 / Kurpių 10 (apleistas sinagogos pastatas 2003 m. renovuotas, jame Šeimos santykių institutas). Tai ir patvirtintų Klaros sesers Terezos žodžius: „Liudvikas ir Klara (oficialiai!– V. Š.) susipažino Kaune“!

Zamenhofo žmona, Klara Zilbernikaitė gimė Kaune. Jos archyvinėje pažymoje rašoma: „1863 m. rugsėjo 23 d. Kauno žydų rabinate užregistruotas kūdikis vardu KEILA, Balstogės miestiečio Senderio Leibovičiaus Zilberniko ir Godes Mejerovnos duktė, gimusi 1863 m. rugsėjo 23 d.“. Beje, Klara (Keila), gana išsilavinusi asmenybė, buvo Kauno žydų gimnazijos auklėtinė (baigė 1881 m.).

Pirmą kartą Zamenhofui apsilankius Kaune jis neturėjo teisės nakvoti savo nuotakos tėvų namuose. Žinoma, kad pirmąsias Kauno naktis jis leido pas Aleksandro Zilberniko žentą Isidorą Moisejevičių Kociną. Tas su žmona Tereza gyveno vieno aukšto name Nikolajaus prospekte. Namo savininkas L. Vitkind-Rabinovičius vėliau tą namą perstatė į dviaukštį. Tokį 1910 m. ir įsigijo jo nuomininkas I. Kocinas. 1931 m. pastatas (jam buvo pastatytas dar trečias aukštas) perėjo į Terezos Kocinienės nuosavybę. Pastato pirmajame aukšte ji atidarė kavinę „Lituanica“ (nuo 1936 – „Monika“). Dabar čia, Laisvės alėjos Nr. 82 ir Maironio g. Nr. 17 kampas) veikia bankas. Taigi, Kaune turime net tris vietas susijusiais su Lazario Zamenhofo asmenybe.

Nėra žinoma kada vėl Zamenhofas su žmona aplankė uošvius. 1889 m. spalio pabaigoje ar lapkričio pradžioje nėščia Zamenhofo žmona Klara su pusantrų metų sūneliu Adomu išvyko į Kauną pas savo tėvus. Be abejo, juos ten palydėjo vyras Lazaris. Pats, tikėdamasis gero uždarbio, po to persikėlė į Chersoną, miestą Dniepro žemupyje. 1889 m. gruodžio 1/13 d. Zamenhofams Kaune gimė duktė Sofija (užregistruota: tėvas – Lazaris Zamenhofas, Marko sūnus; motina – Klara Zilbernik, Aleksandro duktė). Chersono mieste Zamenhofas, deja, nebuvo vienintelis okulistas, tad uždarbio neužtekdavo ir jam pačiam. Taigi, 1890 m. gegužės mėnesį, paragintas uošvio, jis grįžo dirbti į Varšuvą. Grįžo ir Klara su dviem vaikeliais. Tikriausia, su vyro palyda.

Trečiasis Zamenhofų vaikas – dukrelė Lidija gimė 1904 m. sausio 6/29 d. Varšuvoje. Į Izraelį emigravusi buvusi Zilbernikų namo gyventoja Chana Ceneš rašė, kad šios šalies istoriko knygoje skaičiusi, jog Kaune yra pabuvojusi ir Lidija (aktyvi bahaistė!). Gal taip, o gal ir ne. Viena yra tikra, kad visų trijų Zamenhofų vaikų likimas buvo tragiškas –į Lenkiją atėjus naciams, 1940 m. sausio 29 d. sušaudytas Adomas, o 1942 m. rugpjūčio mėn. Treblinkos dujų kameroje nužudytos Sofija ir Lidija. Adomo žmona Vanda (žuvo vėliau) su sūneliu Liudviku, pavadintu Kristupu Zaleckiu, sugebėjo „dingti“.

Dėl kilusių anticarinių neramumų Varšuvoje Zamenhofas 1905 m. vasaros pabaigoje savo sūnų Adomą nusiuntė pas senelį Aleksandrą (Senderį) Zilberniką į ramesnį Kauną. Čia Adomas baigė gimnaziją ir gavo baigimo atestatą. Senelis palydėjo savo vaikaitį atgal į Varšuvą. Joje Zilbernikas susirgo ir 1906 m. kovo 27 d. mirė. Palaidotas Varšuvos žydų kapinėse, prie Okopowa gatvės. Zilberniko kapas per karus ir pokarį nenukentėjo, tačiau prie jo augęs medis taip išvešėjo, kad monumentą nuvertė ir šis ilgus metus gulėjo ant mecenato kapo. Lenkų esperantininkų sąjungos Varšuvos skyriaus pirmininko A. Majevskio iniciatyva buvo pasirūpinta atnaujinti monumentą ir sutvarkyti kapą. 2010 m. gegužės 9 d. prie sutvarkyto Zilberniko kapo ir atnaujinto antkapio į pagerbimo ceremoniją susirinko lenkų esperantininkai. Jie taip išreiškė savo pagarbą kilniajam kauniečiui, finansiniam ir moraliniam esperanto rėmėjui.

Iš aštuonių vaikų pirmojo esperanto reikalo mecenato Aleksandro Zilberniko ir jo žmonos Godos vaikų keli tapo esperantininkais. Ryškiausi jų, be Klaros, buvo du: gydytojas Jozefas Zilbernikas (Silbernik) atsidūręs Niujorke, ten 1911–1921 m. buvęs Esperantininkų draugijos pirmininku ir jau minėta Tereza Zilbernik. Į esperantininkų gretas įsitraukė ir Terezos šeima – vyras, gydytojas I. M. Kocinas, sūnus Borisas Kocinas (Kotzin). Sūnus esperantininku tapo 1902 m. ir vienintelis iš Kauno esperantininkų dalyvavo Prancūzijos uostamiestyje Boulogne-sur-Mer 1905 m. surengtame Pirmajame pasaulio esperantininkų kongrese. Beje, tuomet kongrese dalyvavo ir „Esperanto kalbos vadovėlio“ (Tilžė, 1890) lietuviams autorius, žymiausias Lietuvos esperantininkas Aleksandras Dambrauskas (kaip Sankt Peterburgo atstovas).

T. Kocinienė buvo 1909 m. gruodžio 18 d. įregistruotos Kauno esperantininkų draugijos „Kovna Esperanto-Asocio“ narė ir, galbūt, viena iš jos iniciatorių. Draugijos įsikūrimo proga Zamenhofas atsiuntė kauniečiams sveikinimą. Draugijos pirmininku tapo Kauno gubernijos Finansų rūmų administratorius Aleksandras Nedošivinas (specialiai nuvyko į Varšuvą susipažinti su esperanto kalbos kūrėju). Vicepirmininku išrinktas Šv. Kazimiero draugijos vadovas, dvasininkas A. Dambrauskas (draugijos nariu nuo 1911 m. buvo ir žurnalistas, Seinuose (!) išleisto „Esperanto kalbos vadovėlio“ autorius Stasys

■ Nukelta į 12 p.

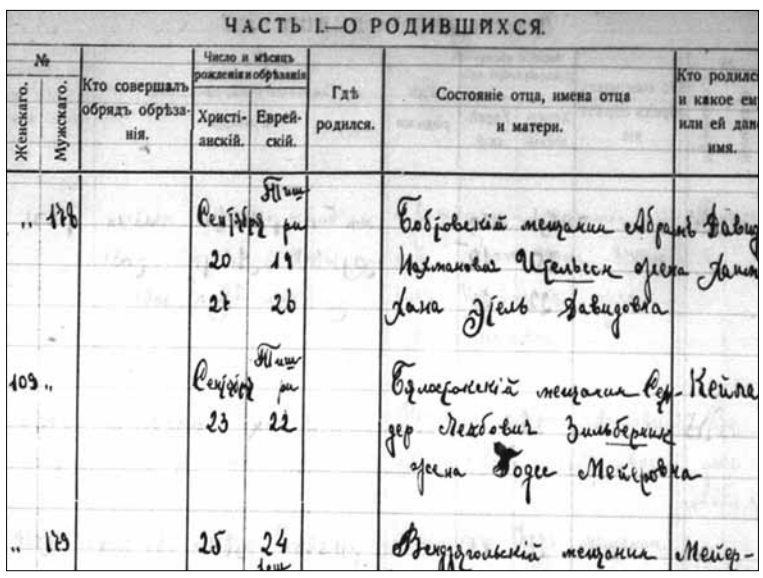

ЧАСТЬ I.—О РОДИВШИХСЯ.

№ Женскаго.	№ Мужскаго.	Кто совершалъ обрядъ обрѣзанія.	Число и мѣсяцъ рожденія и обрѣзанія: Христіанскій.	Еврейскій.	Гдѣ родился.	Состояніе отца, имена отца и матери.	Кто родилс и какое ем или ей дан имя.
..	178		Сентябрь 20 27	Тишри 11 26		Бобровскій мѣщанинъ Абрамъ Давыд Мейтанова Цгельск Олена Лаз Лана Эдель Давидовна	
109 ..			Сентябрь 23	Тишри 22		Бобровскій мѣщанинъ Ер- Кейла дер Лейбовичъ Зильберник Олена Годе Мейеровна	
..	179		25	24		Бендзиголскій мѣщанинъ Мейер-	

Lazario Zamenhofo žmonos Klaros (Keila Zilbernik) gimimo Kauno rabinato knygoje įrašas (Lietuvos istorijos archyvas, F. 1226, ap.1., s.v. 162)

PASTABOS

DU MODERNIOSIOS SAVIRAIŠKOS ATVEJAI

Arnoldas PIROČKINAS

Prigyvenome laikus, kai asmens saviraiškai susidarė beveik neribotos galimybės. Jos diapazonas, jei imtume iliustracijai pavyzdžių iš Lietuvos istorijos dalykų traktavimo, labai platus: nuo apgailestavimo, kad kadaise neapdairiai atmesta Juzefo Pilsudskio išganinga idėja atkurti senąją Žečpospolitą (Jungtinę Lenkijos ir Lietuvos Respubliką), iki ilgesingo Josifo Stalino režimo teisinimo, nuo Lietuvos pavedimo Dievo Motinos Marijos globai iki homoseksualų šeimų propagavimo ir gėjų eisenų Vilniaus gatvėmis. Ir kuo skandalingesnė, kuo labiau šokiruojanti „retrogradus“ toji saviraiška, – tuo įžymesnės ja besipuikuojančios asmenybės, tuo didesnės galimybės joms kilti karjeros laiptais – tapti visokių institucijų vadovais ar jų pavaduotojais, autoritetingų komisijų nariais ir mielai į televizijos forumus kviečiamais „šoumenais“. Taigi, gyvename beveik neribotos asmenybių saviraiškos epochoje.

Susižavėjus muilo burbulais

Saviraiškos entuziastai dažnai griebiasi afišuoti menkaverčius dalykus – laidyti spindinčius muilo burbulus. Taip nutiko 2013 10 26 d. LRT laidoje „Istorijos detektyvai“, vadovaujamoje žurnalisto Virginijaus Savukyno. Jam talkininkavo istorikai prof. Rimvydas Petrauskas ir dr. Artūras Dubonis. Šie labai pakiliai kalbėjo, kad tarp XIV a. pradžios lietuvių didiko Mansto, kažin kuriais metais iš Lietuvos pabėgusio pas kryžiuočius į Prūsiją, ir Hitlerio feldmaršalo Ėricho fon Manšteino (vok. Erich von Manstein) esąs genetinis ryšys: jis turįs lietuviško kraujo. Taigi, Lietuva! Didžiuokis, kad išdavusio tave didiko kokios 28 kartos palikuonis – žymus hitlerinės Vokietijos karinis veikėjas. Objektas vertas istorijos detektyvų dėmesio!

Tačiau mūsų garbūs laidos rengėjai buvo tokie nerūpestingi, jog nepasižiūrėjo į prieinamiausią, kiekvienoje didesnėje bibliotekoje turimą „Lietuviškąją tarybinę enciklopediją“ (t. 7, 1981, p. 231), kur aiškiai nurodyta, kad tikroji Prūsijos junkerių atžalos pavardė – Ėrichas fon Levinskas. O jeigu jiems šioji enciklopedija būtų pasirodžiusi nepatikima, tai būtų galėję dar šį faktą patikrinti vokiečių enciklopedijose, kad ir, pvz., „Meyers Enzyklopädisches Lexikon in 25 Bänden“. Čia taip pat būtų radę, kad tikroji feldmaršalo pavardė Erich von Lewinski. Enciklopedijos neaiškina, kodėl jis vadinosi ne savo tikrąja pavarde. Tad, būdami tikri detektyvai, būtų galėję leistis į šios problemos tyrimą. Tik kas tada būtų likę iš Manšteino ir Mansto vardų ryšio?

Lingvistiškai žiūrint, tarp Lietuvą išdavusio Mansto ir Manšteino vardų ryšio nėra. Mūsų detektyvus čia galėjo suklaidinti rašyba: vokiečių raidžių *st* junginys dažniausiai tariamas kaip *št*, tad iš tikrųjų vokiškoji pavardė susideda iš dviejų dalių man- ir -štein. Antroji dalis tai ne kas kita kaip vokiškas daiktavardis Stein, tariamas *Štein*, į lietuvių kalbą verčiamas daiktavardžiu akmuo. Tokį akmenį turi ir daugiau vokiškų pavardžių, tarp jų ir Einstein (Einšteinas).

Pirmoji dalis *man-* sutampa su pirmosiomis vokiškų asmenvardžių Manfred ir Manteufel dalimis. Dalis man- sietina su vokišku daiktavardžiu *Mann* „vyras“. Yra nemaža sudurtinių asmenvardžių ir vietovardžių, kur rašoma –mann: Mannerhein, Mannesmann, Mannhardt, Mannheim. Tas mann gali eiti ir antruoju sudurtinio asmenvardžio sandu: Hermann ir jau minėtas Mannesmann. Skirtingas dalių man- ir mann- rašymas yra vokiečių kalbos rašybos ir istorijos dalykas, niekaip nesiejamas su lietuvišku asmenvardžiu Manstas. Šiandien tokios pavardės lietuvių kalboje nėra: Žemaitijoje išlikęs tik Manstys, o kai kuriose dvišakėse pavardėse – Manstvilas, Monstvila(s), taip pat suslavintos pavardės Manstavičius šaknyje. Tapatinti dėmenį manst- su vokiška pavarde Manstein (Manštein) būtų tolygu, kaip sakyti, kad lietuviškas žodis *langas* įeina į germanų genties langobardai pavadinimą.

Taigi, lieka išvada: šaunieji LRT detektyvai įsikarščiavę nuėjo ne tuo pėdsaku…

„Kalbos kultūros“ akibrokštas kalbos kultūrai

Nuo 1961 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto pradėtame, o nuo 1991 m. Lietuvių kalbos instituto tęsiamame leidinyje „Kalbos kultūra“ skelbti straipsniai visada pasižymėjo pavyzdinga kalba. Tačiau paskutiniame 85-ajame numeryje skaitytojas turi stebėtis ir trūkčioti pečiais. Straipsnyje, skirtame vienos iškilios instituto darbuotojos jubiliejui, du kartus pakartotas junginys „šviesios atminties“: „šviesios atminties poetas“ ir „šviesios atminties Kazimierą“ (p. 240 ir 241). Straipsnio autorė instituto jaunosios kartos atstovė Violeta Černė. Turint galvoje institute ryškėjančią tendenciją reviduoti jablonskinę tradiciją (tą kryptį, šiaip ar taip, ženklina net Kalbos kultūros skyriaus panaikinimas), kyla klausimas, ar junginio „šviesios atminties“ vartojimas šiame straipsnyje aiškintinas autorės nepakankamu kalbos kultūros bagažu, ar tai sąmoningas instituto tolinimasis nuo senosios kalbos kultūros normos, kuri iki pastarojo laiko nebuvo niekieno kvestionuojama.

Dar 1904 m. Jonas Jablonskis, nagrinėdamas „Varpo“ laikraščio kalbos ydas, atkreipė visuomenės dėmesį, kad „Atmintis reikėtų būtinai skirti nuo atminimas <…>“ (JR IV, p. 54). Paskutinį kartą šitą junginį kaip netinkamą paminėjo 1927 m. (JR IV, p. 114). Neigiamai šį pasakymą vertino dėl Juozo Baltušio „Parduotų vasarų“ ir Vinco Mykolaičio-Putino „Sukilėlių“ kalbos trūkumų J. Balčikonis (Rinktiniai raštai, t. 1, p. 288, 291).

Mūsų kalbos modernintojams šie abu kalbininkai – ne autoritetai. Tad pažiūrėkime, kaip žodį atmintis vertino emigracijoje atsidūręs laisvas nuo ideologinės diktatūros Pranas Skardžius, kartu su Stasiu Barzduku ir Jonu Martynu Laurinaičiu 1950 m. Vokietijoje išleidęs „Lietuvių kalbos vadovą“. Šiame vadove nedviprasmiškai skiriami žodžiai atminimas ir atmintis. Pirmasis nusakomas taip: „**atminìmas**, -o 2, *vok.* Andenken: stato paminklą tėvo - u i (arba: tėvui atminti, ne: a t m i n - č i a i)“, o antrasis – taip: **atmintìs**, iės 3b, atminimo galia (*vok.* Gedächtnis): jo silpna - i s ; menkos - i e s žmogus, vaikas turi gerą -į“ (p. 187).

Visoje lietuvių kalbos literatūroje, rodos, nebūta kitos nuomonės dėl šių žodžių reikšmių skyrimo. Taigi, lietuvių bendrinė kalba kartu su vokiečių kalba šiuos du reiškinius įvardijo skirtingais žodžiais. Tuo tarpu slavų kalbos tokio skirtumo nedaro. Pvz., rusų kalbos pamiatj turi net tris reikšmes. Lenkų žodis pamięć taip pat keliareikšmis. Įtakingų kaimynų slavų kalbų poveikis kliudė ir tebekliudo visiškai įsigalėti kasdienėje kalboje jablonskinei šių žodžių skyrimo tradicijai.

Tad, turint prieš akis šį „Kalbos kultūros“ akibrokštą, kyla prielaida, kad jis neatsitiktinis. Negali būti, kad leidinio dvi kvalifikuotos kalbą redagavusios kalbininkės, tikriausiai ir du ne mažiau kvalifikuoti recenzentai, tuo labiau numerio atsakingoji redaktorė būtų nepastebėję tokio lietuvių kalbos kultūroje posūkio, ženklinančio „pažangiosios“ jaunosios kalbininkų kartos pastangas kuo plačiau atverti vartus daugiau kaip šimtą metų Jablonskio, Balčikonio ir jų šalininkų „engtiems“ kalbos elementams. Jei toks spėjimas pasitvirtintų, tai kaip reikėtų vertinti tokią patyliukais vykdomą „kontrabandą“ – be jokio paaiškinimo ir argumentavimo keisti kalbos normą?

■

Apie posakį „Jak polak – to pan, jak litwin – to cham“

Algis UZDILA

Kas Lietuvoje nėra girdėjęs lenkų kalba išsakytos frazės: *Jak polak – to pan, jak litwin – to cham*. Tai ne lietuvių suklostytas ir į lenkų kalbą išverstas posakis. Šitaip sakydavo žmonės, kurie bandydavo pasišaipyti iš pseudolenkų, kai norėdavo vaizduoti besipuikinantį nusmuktkelnį bajorėlį. Tuos žodžius anksčiau, matyt, iš savo ponų buvo girdėjęs jo senelis ar prosenelis. Dvarų jau seniai nėra, bet kalba požiūrį išsaugojo. Norint paaiškinti tų žodžių prasmę, net sunku būtų juos išversti, kad sklandžiai skambėtų. Man to nepasisekė padaryti. O tik tuomet posakiai įgauna sparnuotų žodžių galią. Kada mėgintume sakyti – Jei lenkas – tai ponas, jei lietuvis – tai chamas, matytume, kad ir ritmas pabyra, ir rimo nelieka. O jei taip, tai ir visa struktūra neskamba.

Nei žodis *pan*, nei *cham* nėra lenkų kalbos išmonė. Avarų kalboje *pan* reiškė milžiną, vėliau taip vadinta avarų chano tarnautoją, renkantį prievolę. Graikų *pan* reiškia visumą. Iš čia ir Dievo vardą lenkai teikia su prievardžiu *Pan*, kas reiškia mūsiškai – Viešpatį. Kitas – *cham* – tai nekultūringas, ordinarus, nesiskaitantis su kitų jausmais ar poreikiais – žmogus. Vėliau taip imta niekinamai kalbėti apie žemesnio luomo žmogų, ypač valstietį. Iš lenkų kalbos dėl glaudaus bendravimo ir mes turime žodį ponas, reiškiantį garbingą ar pasiturintį žmogų, vėliau – namų šeimininką. Šiandien tapusį mandagiu kreipiniu į rečiau ar pirmą kartą sutiktą žmogų, ir lenkai be to žodžio niekaip negalėtų išsiversti. Kartais pavartojame ir žodį chamas – tai savotiška pono priešingybė, suprask – grubus, netašytas, tamsus… Lietuviai neišlaikė dar ir prūsų vartoto baltliško kreipinio *ryki* (pone). Biblijoje Chamas buvo vienas iš trijų Nojaus sūnų, tėvo prakeiktas už nepagarbų poelgį jo atžvilgiu.

Kaip formavosi žodžiu chamas išsakoma sąvoka? Chamas tai balto ir šviesaus – gamtos dėsnius bei politiką nutuokiančio pono fone, pabrėžtinai rodant panieką ir žeminimą – išsakytas juodas, nuo darbų išmuręs ir išvargęs, tamsus, nieko neišmanantis ir neišpruseęs žmogus. Tokios dvi viena kitos priešpriešos ir rodančios tarp jų esančią neperžengiamą prarają sąvokos galėjo susiformuoti tik ekonomiškai susisluoksniavusioje klasinėje visuomenėje, kuomet buvo siekta tą žmonių skirtumą parodyti esantį gal net nuo prigimties, kitaip sakant – paties Dievo – duotą ir neatšaukiamą, nes jo taip lengvai nei „sugriausime“, nei „atsikratysime“. Taigi tie skirtumai turėję būti amžini. Norint kultūringiau pabrėžti tą klasinį ar šiaip įgimtą bei įgytą skirtumą, mes kartais sakome: „Ne tau, Martynai, giedras dangus“. Tik šiame posaky nėra pašaipos, o ten ji per akis veržiasi.

Iš pradžių sakiau, kad tą posakį tik Lietuvoje esu girdėjęs. Lenkijos lenkams toks požiūris į kitos tautos žeminimą nėra būdingas. Lenkai veikiau linkę kitų fone save aukštinti, ir tai, matyt, atėję iš žydų tautos. Todėl kartais lenkams išsprūsta, kad jų tauta yra Kristaus išrinktoji. Ir – tikriausiai – šitai taip pat nėra atsitiktinis dalykas – kas tau nemėgsta pasipuikinti ir pasididžiuoti. Todėl net ir katinas uodegą riečia. Tačiau tie ekonominiai ir klasiniai santykiai Lietuvoje sutapo dar ir su tautybe, kadangi Lietuvos dvarai sulenkėjo, o valstietija išlaikė kalbą ir papročius. Ir vėlgi kalta čia ne lenkų tauta, kalta Lietuvos bajorija bei ekonomiškai prakutę miestiečių sluoksniai – pirkliai ar pramonininkai – sulenkėjo. Žinoma, kad Lietuvoje susiformavo tokia padėtis, ne be kaltės yra ir lenkų aukštieji visuomenės sluoksniai. Ne visi Lietuvos didikai siekė Mykolo Römerio ar Česlovo Milošo išminties. Dar Liublino unijos metu Lietuva prarado tikrą savo galią. Jeigu besigarsinantys Lietuvos istorikai patyrinėtų, kokiomis sąlygomis lietuvių delegacija Liubline buvo priversta pasirašyti Lietuvai labai nepalankią uniją, nebūtų mums keista, kad jau tada Lietuvai nelabai ir buvo kita išeitis. Lenkija dominavo ir ekonomiškai, ir politiškai, ir, pagaliau, kariniu potencialu. Unijoje su Lietuva nužiūrėjusi ji buvo dar platesnę galimybę stiprėti Europos fone. Kai nuvažiavusi į Liubliną lietuvių delegacija niekaip nesidavė priverčiama tokiomis sąlygomis pasirašyti unijos su Lenkija, lenkai pagaliau ėmėsi drastiškų priemonių – užrakino lietuvius Liublino pilyje ir pasakė: „Išeisite tik tuomet, kada pasirašysite“. Ir nutiko, kaip su kardinolų konklava – tol visi sėdi užrakinti, kol popiežių išrenka. Tai patikrintas metodas, kurį stipresni gali taikyti silpnesniems. Ir nuo Liublino unijos laikų Lietuva vis labiau ir labiau prarasdavo savarankiškumą, o su juo ir savo įtaką Europoje bei kartu ir baltiškas žemes, kol pagaliau Gegužės 3-osios konstitucijoje net ir Lietuvos vardas nebuvo paminėtas. Valstybė išlieka nepalaužiama tol, kol visuomenė išlaiko tikėjimą savimi. Kai palūžta pati visuomenė, palūžta ir jos organizacija. Nors tai trunka šimtmečius, bet kryptinis vyksmas savo darbą daro. Lašas po lašo ir akmenį pratašo – teigia mūsų žmonių išmintis. Žmonių, bet ne politikų. Gaila, kad Lietuvos vyriausybė šito dėsnio neišmano arba apie jį pamiršta, kuomet ima vykdyti iš pradžių labai nekaltą, bet svetimą valią. Deja, loginiuose sąrėmiuose gudresnis visuomet paima viršų prieš silpnesnio proto žmogų, kaip lapė, būdama kūnu silpnesnė, bet protu gudresnė, įveikia vilką, ir šitaip, anot Vinco Pietario, muštas nemuštą neša ir dar džiaugiasi, kad geba „silpnesniam“ pagelbėti. Nuostabu dar ir tai, kad ir gyvenime tas silpnesnio proto žmogus tik galvą kraipo ir nesuvokia, kaip čia viskas atsitikę – norų būta gerų, o rezultatai prasti. Minkštaprotis visuomet tokias abejones išgyvena.

Dar norisi grįžti ir prie Lenkijos prezidento Bronislavo Komorovskio lietuviams išsakyto kito grasinimo: *Przyjdzie koza do woza*. Lietuvos spauda plačiai paleido pažodinį vertimą –Ateis ožka prie vežimo. Tai arba tie žodžiai lietuviui nieko nereiškia, arba persako ne tą mintį, kuri šiuo posakiu išsakoma. Ta frazė kartojama tuo atveju, kuomet norima pasakyti: Na, palauk! Dar tu mane paminėsi! arba Aš dar tau parodysiu, Dar mudu pakalbėsime, dar tu mane pamatysi! Rusų filmukuose vaikams vilkas šaukdavo kiškiui: *Nu, zajac, pogodi*. Tai reiškia grasinimą – ateis laikas – atsiteisime. Salonuose šitokia diplomatų kalba neskamba, ji galima tik tarp stipraus ir silpno pašnekovų. Ir ją Lietuvai galėjo išsakyti tik iš Lietuvos kilęs ir čia sulenkėjęs lenkų prezidentas Komorovskis. Beje, kad tai nėra autentiškas lenkas (nuo lenkų *komar* – „uodas“ pavardę gali kildinti tik filologiškai neišpruseęs žmogus), rodo ne tik Lietuvoje išlikę jo giminės dvarai, bet ir jo sena baltiška dvikamienė pavardė Ko-mar-as, kur pirmas kamienas ko- siejamas su liet. ko-voti, antras mar- su maras. Taigi ir šis posakis yra to paties kvapelio, kaip ir tas pirmasis, kurį čia nagrinėjame: žinok, kas esi ir su kuo turi reikalą. Taurumo šiuose žodžiuose nė su žvake nerasi.

Perspausdinta iš laikraščio „Trakų žemė“ maloniai sutikus vyriausiajam redaktoriui Juozui Vercinkevičiui..

■

Iš akademinio folkloro (10)

Knygine šalia Lietuvos nacionalinio dramos teatro kalbasi du mums gerai pažįstami akademinės bendruomenės nariai, prisėdę išgerti žolelių arbatos.

– Žinai, kolega, vakar apsilankiau Vilniaus įgulos karininkų ramovėje. Turėjau garbės, prisijungęs prie susirinkusiųjų, pasveikinti mūsų žymųjį Folkloro teatro kūrėją Povilo Mataitį. Savo 80-mečio jubiliejų jis pasitiko su knyga „Mes norėjome gyventi laisvoje Lietuvoje“. Knyga didelė, joje sukaupta medžiagos apie Joniškio krašto šviesuolių pasipriešinimą okupantams. Čia atsiskleidžia dramatiški partizanų kovos epizodai, plati to meto įvykių panorama.

– O aš užvakar taip pat turėjau pramogą: dalyvavau konferencijoje Seimo rūmuose, – įsiterpia gamtotyros profesorius tarsi darželinukas, nenusileidžiantis kitam mažyliui, – bet apie tai vėliau, po Tamstos pasakojimo. Žvelgdamas dabar į mielo kolegos akis, suprantu, kad jis ketina pasakojimą tęsti su patriotiniu pakilimu.

– Atspėjote Tamsta mano ketinimus, bet... pakilius įspūdžius kai kas sudrumstė, – mįslingai prasitaria profesorius iš humanitarų kohortos, nuolat dejuojančios, kad juos skriaudžia technokratiškai mąstantys akademikai.

– Maestro Mataičio nuopelnai mūsų kultūrai tinkamai dar neįvertinti. Manau, iškilios asmenybės jubiliejus paskatins mūsų visuomenę atidžiau pažvelgti į jo kūrybą. Tad, suprantama, kodėl mane sudomino Tamstos nutylėta užuomina.

– Tad būk atidus. Kalbėjusieji aukštai įvertino jubiliato veiklą; įsivyravusią pakiliai patriotinę nuotaiką paryškino Mataičio vaikaitis, fortepijonu skambinęs Debiusi, Rachmaninovo kūrinius. Apmaudu, kad iš šios šventiškai nusiteikusios scenos nuaidėjo čaižus, įžūliai pretenzingas moterėlės balsas, kuris, įsismelkęs į klausytojų ausis, šlovino čia pristatomą mūsų Maestro knygą bei kitus jo nuopelnus Lietuvai. Visa tai būtų galima pakęsti, jei ne viena svarbi priežastis, dar kartą patvirtinanti jau be išimčių veikiantį teiginį: „Kuo garsiau oratorius šaukia, skelbdamas patriotinius šūkius, tuo ilgesnis tyso už jo nugaros nuveiktų darbelių šleifas“. Žinodamas šios damos veiklą sovietmečiu, nenustembu, nes dabar prisiminiau minėtą principą.

Gamtos mokslų profesoriaus kišenėje suskamba „mobiliakas“:

– Alio, klausau. Ar būtinai ir skubiai? – nustebęs, gal net nusivylęs mokslo vyras kiša telefoną atgal į kišenę, – tas išpera Dominykas pranešė, kad esu kviečiamas į LMA sekretoriatą. Gal tas sukčius apgaudinėja mane? Bet tiek to: skubu ten, nes esu naivus pareigos žmogus. Pokalbį pratęskime kitąkart. Gal rytoj?

– Puiku! Iki pasimatymo.

•••

Kitos dienos popietė. Lynoja. Mūsų pašnekovai skuba susirasti pastogę. Kiek paklaidžioję Gedimino prospekte, įlenda į kavinukę skliding šviesų ir garsų. Gamtos paslapčių tyrėjas pradeda pokalbį, pamiršęs pažadą grįžti prie vakarykštės temos:

– Mielas Kolega, ar dažnai klaidžioji virtualioje interneto erdvėje? – teiraujasi gamtotyros profesorius.

– Prisipažinsiu atvirai – nemėgstu neišbrendamų informacijos džiunglių. Pažiūriu ten tik tuomet, kai prispiria dalykiniai mokslo reikalai.

– Manęs taip pat netraukia chaotiški žinių srautai, nors... turiu pripažinti, dauguma portalų informaciją sutvarko neblogai, struktūruoja ją pagal temas.

– Atrodo, mūsų nuomonės tuo klausimu sutampa, – džiaugiasi humanitaras.

– O dabar paklausyk, kas man nutiko vakar. Kol atsivertęs š. m. „Naujosios Romuvos“ Nr. 3 skaičiau straipsnį apie mūsų iškilų alpinistą Vladą Vitkauską ir jo žygius Himalajuose, mano anūkė, klaidžiodama interneto labirintais, kažin ką atrado. Šūktelėjusi iš nustebimo, pakvietė mane prie savo kompiuterio. Matau dramatiškus kopimų į Everestą epizodus: neįveikiamos kliūtys, gamtos galių proveržiai, žūtys, klaikiai atrodantys alpinistų kūnai, įšalę ledo sangrūdose. Toks tematinis sutapimas mane labai nustebino, sužadindamas įspūdžio poveikį: netikėtai skaitomo straipsnio turinys nušvito dramatiškais prasmių žaibais.

– Na, tai kokia buvo to poveikio tąsa?

– Mano reakcija logiška: kilo noras sužinoti daugiau, tad nedelsdamas paskambinau Vladui Vitkauskui ir pasiteiravau, ar jis matė internete paskelbtą vaizdų seriją. Kaip ir reikėjo tikėtis, jis jau buvo atidžiai visa tai išnagrinėjęs. Mūsų kalnų didžiavyris, analizuodamas vaizdus, aptiko sufabrikuotų dalykų – montažo, suežisuotų intarpų ir kitokių klastočių. Bet svarbiausias argumentas šiuo atveju, manau, yra paties Vitkausko liudijimas, – kopdamas į Everestą ir ne kartą įveikdamas klastingą Khumbu ledyną, jis nematė nieko, kas patvirtintų dirbtinai sukeltą sensacijos tikrumą.

– Koks tikslas daryti tokią niekingą sensaciją? – teiraujasi kolega.

– Manau, dėl reklamos, apgaulingai viliojančios aštrių įspūdžių mėgėjus; ją užsakė turistinės firmos, siekiančios laimėti nuolatinėse kovose su konkurentais.

– Dėl tų pinigėlių visokie nešvarūs dalykėliai sumanipuliuojami! – šūkteli Dominykas, linksmai kikendamas po juodu skėčiu.

Nepriklausomas socialinis etnografas,
2013 m. lapkričio1-12 d.

ZAMENHOFAS IR KAUNAS

Atkelta iš **10 p.**

Tijūnaitis). Steigiamasis draugijos susirinkimas įvyko 1910 m. sausio 3 d. Tai buvo ir pirmasis viešas draugijos renginys. Tuomet Lazaris Zamenhofas buvo išrinktas Kauno esperantininkų draugijos garbės nariu. Jo žmona Klara tapo šios draugijos nare iki gyvos galvos.

Rusijos imperijoje buvo kontroliuojama ne tik spauda (kaip Sovietų Sąjungoje). Carinei cenzūrai reikėdavo pateikti ir visų viešų kalbų tekstus. Ši braukė visa, kas jai nepatiko. Iškalbingas buvo atsitikimas su Kauno esperantininkų surengtu Zamenhofo gimtadienio minėjimu.

Po 1907 m. Kembridže (Anglija) įvykusio III pasaulinio esperantininkų kongreso L. Zamenhofas Londono rotušėje surengtame bankete pasakė kalbą apie patriotizmą, kurioje Lietuvą pavadino savo Tėvyne:

„Tu stovi man akyse, mano brangioji Lietuva, mano nelaimingoji Tėvyne, kurios aš niekuomet nepamiršiu, nors tave palikau dar vaikas. Tu, kurią dažnai regiu sapnuose, Tu, kurios joks kraštas neatstos, Tu paliudyk, kas Tave labiau, karščiau ir nuoširdžiau myli: ar aš, idėjinis esperantininkas, ar tie asmenys, kurie trokšta, kad Tu priklausytum tik jiems.“

Taip Zamenhofas pagarsino Lietuvą ir nuo to laiko viso pasaulio esperantininkai žino – yra tokia šalis, Lietuva! Rusijos imperija stengėsi ištrinti Lietuvos vardą. 1911 m. gruodį Kauno esperantininkų draugija šventė 52-ąjį esperanto kalbos kūrėjo gimtadienį. Cariniai cenzoriai patriotinį Zamenhofo pareiškimą apie nelaimingąją Lietuvą iš draugijos pirmininko kalbos išbraukė!

Buvusi Pažeskaja gatvė, kurioje gyveno Zilbernikų šeima, nuo Pirmojo pasaulinio karo turėjo Pažų gatvės vardą. Nuo 1926 m. tai Zamenhofo gatvė. Atėjus naciams ji virto Alytaus gatve. Paminėjus 100-ąsiais esperanto kalbos autoriaus gimimo metines, dar sovietmečiu, Kauno esperantininkų lyderio Albino Vebeliūno pastangomis 1960 m. ji Zamenhofo vardą atgavo. A. Vebeliūno paprašytas kairiųjų pažiūrų esperantininkas iš Vienos parašė laišką Kauno miesto Vykdomajam komitetui, kuriuo „piktinosi“ esą anksčiau pasaulinio garso humanisto Zamenhofo vardu vadinta gatvė tebevadinama jai nacių suteiktu Alytaus gatvės vardu. Vykdomasis komitetas „teisybę atstatė“.

Dviaukštis Zilbernikų namas Zamenhofo gatvėje Nr. 5 yra vienintelis pasaulyje išlikęs pastatas susijęs ir su esperanto kalbos atsiradimu, ir su L. Zamenhofo šeima. Tame name gyveno mecenatas A. Zilbernikas, ne kartą lankėsi pats L. Zamenhofas, ten gimė jo žmona Klara, gyveno jo vaikai Adomas ir Sofija, sesuo Tereza, brolis Jozefas (būsimasis Niujorko esperantininkų draugijos pirmininkas).

Iš 1940 m. Lietuvos telefono abonentų knygos žinoma, kad Zilbernikų namas prieškariu priklausė skudurų, žalių kailių, ašutų ir šerių prekyba besivertusiam Giršai Šteinui. Žurnalistė Šulamit Šalit iš Tel Avivo, pokariu gyvenusi šiame name, rašo, kad Šteinas, pasikvietęs inžinierių iš Vokietijos namą suremontavo. Taip išsaugoti kai kurie senoviniai elementai, pvz., dėklai prie durų su mezusomis (ritualiniais ritiniais). Praėjusio šimtmečio šeštajame dešimtyje dviejuose apatiniuose aukštuose veikė „Antrinių žaliavų“ kontora.

Lietuvos premjero Gedimino Vagnoriaus 1992 m. kovo 10 d. dekretu Nr. 241 šis pastatas (Zamenhofo g. Nr. 5), išliekantis miesto savivaldybės balanse, buvo perduotas ribotai Lietuvos esperantininkų sąjungos nuosavybei. Tai buvo ilgų žinomo esperantininko advokato Povilo Jegorovo pastangų ir daugelio Pasaulinių esperantininkų kongresų dalyvio Arimanto Račkausko 1992 m. išrinkimo Kauno meru rezultatas.

Po remonto 1993 m. gruodžio 11 d. 15 val. istorinis namas iškilmingai atidarytas. Trumpą žodį tarė ką tik Lietuvos esperantininkų sąjungos pirmininku išrinktas advokatas Povilas Jegorovas. Atsakomąjį žodį tarė Prancūzijoje gyvenantis ir pirmą kartą į Lietuvą atvykęs Lazario Zamenhofo vaikaitis, Adomo Zamenhofo sūnus, garsus inžinierius statybininkas Liudvikas Kristoforas Zaleskis-Zamenhofas. Jis buvo pakviestas pirmasis žengti per Lietuvos esperantininkų namų slenkstį.

Istoriniame name įsikūrė Lietuvos esperantininkų sąjunga (LES). Čia per keturis tūkstančių esperantiškų knygų turinti biblioteka, susirinkimų ir kursų patalpos. Viename kambarėlių – turizmo agentūra „Bonvoje“ (esp. *Geru keliu*), rengianti išvykas ir į tarptautinius esperantininkų renginius.

Dabar pastatui Zamenhofo g. Nr. 5 vėl reikia remonto, o dar geriau – restauravimo darbų, mat namo vidus ir biblioteka nukentėjo per 2009 m. vandens sistemos avariją. Keista, kad ant namo fasado iki šiol nepakabinta atminimo lenta su užrašu: „Čia XIX a. pabaigoje lankėsi tarptautinės esperanto kalbos kūrėjas Lazaris Zamenhofas“. Lentai didelių lėšų nereikėtų. Labiau reikėtų noro.

LR Kultūros ministerijos Kultūros departamentas dalyvauja Europos Tarybos programoje „Žydų kultūros paveldo kelias Europoje“. Pagal šią programą nuo 2004 m. kasmet, rugsėjo pradžioje, Kaune (ir kituose Lietuvos miestuose) minima Europos žydų kultūros diena. Rengiama ekskursija po išlikusius žydų kultūros objektus, pvz., aplankoma greta esperanto namų esanti žydų pradžios mokykla (Karaliaus Mindaugo pr. 30). Tačiau pro esperanto namus praeinama... Gal dėl to, kad pastatas atrodo kiek apleistas?..

Esperantininkai iki šiol nesutaria, kurį iš miestų – Zamenhofo gimtąją Balstogę, jo pirmąją gydytojo praktikos vietą Veisiejus, ar Varšuvą, kurioje gyventa didesnę gyvenimo dalį, derėtų vadinti esperanto gimtine. Jiems atsako šios kalbos autoriaus anūkas L. K. Zaleckis-Zamenhofas (Luis Christophe Zaleski-Zamenhof): „Visus tris, nes esperanto kalba neatsirado per naktį. Ji buvo kuriama palaipsniui, tam tikrais etapais. Balstogėje gimė pati idėja, Varšuvoje ji buvo realizuota, o Veisiejuose – nušlifuota“. O mes neužmiršime Kauno –nors Kaunas ir nėra esperanto kalbos gimtinė, kauniečiai galėtų didžiuotis – be Kauno nebūtų esperanto!

Lietuvos mokslininkų laikraščio „Mokslo Lietuva“ projektui „Mokslui, kultūrai, visuomenei“ vykdyti Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2013 m. skyrė 65 tūkst. Lt.
„Mokslo Lietuvos“ redakcija

Mokslo Lietuva

Vyriausiasis redaktorius Gediminas Zemlickas
Stilistė Jurgita Radzevičiūtė
Dizainerė Jūratė Kemeklytė Bagdonienė

Patarėjai: Jonas Jasaitis, Antanas Kulakauskas, Vladimiras Novosadas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.
Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 01118 Vilnius
El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.
Laikraštis internete: ***http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva***
Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria. Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio ***http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva*** paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“. Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191
Leidžia
UAB „Mokslininkų laikraštis“
SL Nr. 169
Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Savanorių pr. 174D, LT-03153, Vilnius
Tiražas 550 egz.